

Od štyridsiatych rokov 16. storočia do roku 1593 Spišská stolica overovala svoje dokumenty štyrmi samostatnými pečaťami bývalých funkcionárov: pánov z Korytného, z Veľkej Lomnice a Brezovice, z Draviec a Turzovcov z Betlanoviec, sprevádzaných nad štítmi siglami SE-PV-SI-VM. SE = erbová pečať rodu pánov z Korytného – obrátený jednorožec vyrastajúci z trojvršia sprevádzaný hviezdou; PU = páni z Veľkej Lomnice a Brezovice – kamzík vyrastajúci z trojvršia; SI = páni z Draviec – ľalia; UM = Turzovci – lev sprevádzaný dvoma ružami.

Historia Scepusii

Vol. I

BRATISLAVA • 2009 • KRAKÓW

Vydanie publikácie podporili:
Publikacja została wsparta przez:

Ministerstvo školstva Slovenskej republiky
Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego Rzeczypospolitej Polskiej

&
SIEMENS

Pôvodcovia a vydavatelia ďakujú za morálnu podporu:
Wydawcy dziękują za moralne wsparcie następującym
instytucjom i organizacjom:

Kláštorskó, n. o.,
Štátny archív v Levoči,
Slovenské národné múzeum – Spišské múzeum v Levoči,
Spišský dejepisný spolok,
Proglas,
a i.

Polsko-Słowacka Komisja Nauk Humanistycznych
Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego RP

Katedra slovenských dejín UK FiF Bratislava

Instytut Historii Uniwersytetu Jagiellońskiego Kraków

Historia Scephusii

Vol. I

Dzieje Spisza I

Redakcja naukowa
Martin Homza i Stanisław A. Sroka

Slovensko-poľská komisia humanitných vied
Ministerstva školstva SR
a Ministerstva vedy a vyššieho školstva PR

Katedra slovenských dejín UK FiF Bratislava

Instytut Historii Uniwersytetu Jagiellońskiego Kraków

Historia Scephusii

Vol. I

Dejiny Spiša I

Vedecká redakcia
Martin Homza a Stanisław A. Sroka

Vydavatelja:

Katedra slovenských dejín UK FiF Bratislava
Šafárikovo námestie 6
818 01 Bratislava, Slovensko
tel.: (+421) 0903 700 806
e-mail: martin.homza@fphil.uniba.sk

Instytut Historii Uniwersytetu Jagiellońskiego Kraków
31-007 Kraków
ul. Gołębia 13
e-mail: historia@hist.uj.edu.pl

Redakcia slovenských textov: Martin Homza a František Žifčák
Redakcia poľských textov: Stanisław A. Sroka

Odborná recenzia textov: Ján Lukačka a Vladimír Rábik

Jazykové spracovanie textov slovenskej strany:
Miriam Viršinská

Spracovanie cudzích jazykov:
Jana Balegová – latinský jazyk
Naďa Rácová a Veronika Kucharská – nemecký jazyk
Stanislava Kuzmová – anglický jazyk
Beáta Vida – maďarský jazyk
Mateusz Gniazdowski – poľský jazyk

Korektúra:
Miriam Viršinská

Väzba a grafická úprava:
Matúš Brilla a Martin Homza

Sadzba:
Matúš Brilla

Výroba:
etc...Slovakia, s. r. o., Levočská 2, 08001 Prešov, Slovak Republik

© Copyright Authors & Editors

ISBN 978-80-968948-2-6

OBSAH

ÚVOD

MARTIN HOMZA: Úvod/Wstęp/Vorwort/Introduction	17
Redakčné poznámky	32
STANISŁAW A. SROKA: Wstęp/Úvod/Vorwort/Introduction	35

FYZICKO-GEOGRAFICKÉ POMERY

MAREK SKAWIŃSKI (preklad a oponentúra: Miroslav Števík a Milan Barlog)	40
Topografia	41
Fyzicko-geografické rozdelenie Spiša	44
Neživá príroda	49
Klíma	53
Hydrografia	58
Výber z použitej literatúry	61

PRÍRODA, FAUNA A FLÓRA NA SPIŠI

DUŠAN BEVILAQUA	
Z histórie vývoja i ochrany prírody a krajiny na Spiši	64
MILAN BARLOG	
Vzácná flóra a fauna Spiša	72
Výber z použitej literatúry	76

PRAVEKÝ A VČASNODEJINNÝ VÝVOJ SPIŠA OD STARŠEJ DOBY KAMENNEJ PO POČIATOK DOBY HISTORICKEJ V 8. – 12./13. STOROČÍ

MARIÁN SOJÁK (oponentúra: Michał Parczewski)	
Úvod	78
Paleolit a mezolit	79
Neolit a eneolit	83
Doba bronzová	90
Doba železná	97
Osídlenie Spiša v dobe rímskej, sťahovania národov a v 8. – 12./13. storočí	102
Výber z použitej literatúry	122

VČASNOSTREDOVEKÉ DEJINY SPIŠA

MARTIN HOMZA (oponentúra: Henryk Ruciński a Stanisław A. Sroka)	
Politické dejiny Spiša do začiatku 14. storočia	126
Vývoj sídelno-etnických pomerov včasnostredovekého Spiša	175
Administratívno-politický vývoj včasnostredovekého Spiša	187

Počiatky kresťanstva na Spiši	233
Kultúra a umenie na Spiši vo včasnom stredoveku	285
Osobnosti včasnostredovekého Spiša (výber)	312
Výber z použitej literatúry	325

NESKOROSTREDOVEKÉ DEJINY SPIŠA

HENRYK RUCIŃSKI* (preklad a oponentúra: Martin Homza)	
Politické dejiny Spiša v neskorom stredoveku	330
Spoločensko-administratívna štruktúra Spiša v neskorom stredoveku	350
Etnické vzťahy na Spiši v neskorom stredoveku	378
Hospodárske štruktúry Spiša v neskorom stredoveku	381
Cirkevné štruktúry na Spiši v neskorom stredoveku	400
Kultúra a umenie na Spiši v neskorom stredoveku	430
MICHAL ŠIMKOVIC: Hrady a opevnené sídla šľachty na Spiši v stredoveku a na prahu novoveku	450
JURAJ ŠEDIVÝ: Stredoveká písomná kultúra na Spiši	483
Osobnosti neskorostredovekého Spiša (výber)	521
Výber z použitej literatúry	541

DODATKY

Malý slovník najdôležitejších historických termínov z dejín stredovekého Spiša	547
Zoznam pánov alebo vojvodov Spiša, spišských županov a podžupanov do roku 1526	560
Zoznam poľských starostov v rokoch 1412 – 1526	563
Zoznam spišských prepoštov	564
Zoznam opátov Kláštora Panny Márie v Spišskom Štiavniku	566
Zoznam generálnych preceptorov rádu antonitov Uhorskej a Slavónskej provincie v Dravciach	568
Zoznamy priorov a iných hodnostárov kláštorov kartuziánov na Spiši	569
Zoznam predstavených kláštora kanonikov Svätého Hrobu v Lendaku	572
Zoznam názvov sídiel Spiša	574
Zaniknuté stredoveké sídla Spiša	580
Zoznam patrocínii Spiša	582
Výber najdôležitejších použitých prameňov a ich edícií	595
Genealógie stredovekých vládcov Karpatskej kotliny	601
Zoznam skratiek	614
Pôvod použitého obrazového materiálu	616
Index	623

* † 12. október 2007

SPIS TREŚCI

WSTĘP

MARTIN HOMZA: Úvod/Wstęp/Vorwort/Introduction	20
Redakčné poznámky	32
STANISŁAW A. SROKA: Wstęp/Úvod/Vorwort/Introduction	35

UWARUNKOWANIA FIZYCZNO-GEOGRAFICZNE

MAREK SKAWIŃSKI (tłumaczył i recenzował Miroslav Števík i Milan Barlog)	40
Topografia	41
Podział fizyczno-geograficzny Spisza	44
Przyroda nieożywiona	49
Klimat	53
Hydrografia	58
Wybór literatury	61

PRZYRODA, FAUNA I FLORA NA SPISZU

DUŠAN BEVILAQUA	
Z dziejów rozwoju i ochrony przyrody oraz krajobrazu na Spiszu	64
MILAN BARLOG	
Rzadka flora i fauna Spisza	72
Wybór literatury	76

PREHISTORYCZNY I WCZESNOŚREDNIOWIECZNY ROZWÓJ SPISZA OD STARSZEJ EPOKI KAMIENIA DO POCZĄTKU CZASÓW HISTORYCZNYCH W WIEKACH VIII-XII/XIII

MARIÁN SOJÁK (recenzował Michał Parczewski)	
Wstęp	78
Paleolit i mezolit	79
Neolit i eneolit	83
Epoka brązu	90
Epoka żelaza	97
Osadnictwo na Spiszu w okresie wpływów rzymskich, wędrówki ludów i w wiekach VIII-XII/XIII	102
Wybór literatury	122

DZIEJE WCZESNOŚREDNIOWIECZNEGO SPISZA

MARTIN HOMZA (recenzował Henryk Ruciński i Stanisław A. Sroka)	
Historia polityczna Spisza do początku XIV wieku	126
Przemiany osadniczo-etniczne na wczesnośredniowiecznym Spiszu	175

Rozwój administracyjno-polityczny wczesnośredniowiecznego Spisza	187
Początki chrześcijaństwa na Spiszu	233
Kultura i sztuka na Spiszu we wczesnym średniowieczu	285
Osobistości wczesnośredniowiecznego Spisza (wybór)	312
Wybór literatury	325

DZIEJE PÓŻNOŚREDNIOWIECZNEGO SPISZA

HENRYK RUCIŃSKI* (tłumaczył i recenzował Martin Homza)	
Historia polityczna Spisza w późnym średniowieczu	330
Społeczno-administracyjna struktura Spisza w późnym średniowieczu	350
Stosunki etniczne na Spiszu w późnym średniowieczu	378
Struktury gospodarcze na Spiszu w późnym średniowieczu	381
Struktury kościelne na Spiszu w późnym średniowieczu	400
Kultura i sztuka Spisza w późnym średniowieczu	430
MICHAŁ ŠIMKOVIC: Zamki i warownie szlacheckie na Spiszu w średniowieczu i na progu nowożytności	450
JURAJ ŠEDIVÝ: Średniowieczna kultura piśmiennicza na Spiszu	483
Osobistości późnośredniowiecznego Spisza (wybór)	521
Wybór literatury	541

DODATKI

Mały słownik najważniejszych terminów z dziejów średniowiecznego Spisza	547
Lista możnowładców lub wojewodów, spiskich żupanów i podżupanów spiskich do roku 1526	560
Lista polskich starostów z lat 1412-1526	563
Lista prepozytów spiskich	564
Lista opatów Klasztoru Maryi Panny w Spiskim Szczawniku	566
Lista generalnych preceptorów zakonu antonianów prowincji węgierskiej i slawońskiej w Drawcach	568
Listy przeorów i innych dygnitarzy w klasztorach kartuzów na Spiszu	569
Lista przełożonych klasztoru kanoników Grobu Świętego w Lendaku	572
Wykaz nazw miejscowości Spisza	574
Zanikłe średniowieczne siedliska spiskie	580
Wykaz patrociniów na Spiszu	582
Wykaz najważniejszych wykorzystanych źródeł oraz ich edycji	595
Genealogie średniowiecznych władców krajów Kotliny Karpackiej	601
Wykaz skrótów	614
Pochodzenie wykorzystanych ilustracji	616
Indeks	623

* + 12. október 2007

INHALT

EINLEITUNG

MARTIN HOMZA: Úvod/Wstęp/Vorwort/Introduction	24
Redaktionelle Anmerkungen	32
STANISŁAW A. SROKA: Wstęp/Úvod/Vorwort/Introduction	36

DIE PHYSISCH-GEOGRAPHISCHEN VERHÄLTNISSE

MAREK SKAWIŃSKI (übersetzt und begutachtet von Miroslav Števík und Milan Barlog)	40
Topographie	41
Die physisch-geographische Teilung der Zips	44
Die unbelebte Natur	49
Klima	53
Hydrographie	58
Auswahl der verwendeten Literatur	61

DIE NATUR, FAUNA UND FLORA IN DER ZIPS

DUŠAN BEVILAQUA	
Aus der Geschichte der Naturentwicklung, Natur- und Landschaftsschutz in der Zips	64
MILAN BARLOG	
Die rare Flora und Fauna in der Zips	72
Auswahl der verwendeten Literatur	76

DIE ENTWICKLUNG DER ZIPS IN DER URZEIT UND FRÜHGESCHICHTE VON DER ÄLTEREN STEINZEIT BIS ZUM ANFANG DER GESCHICHTSZEIT IM 8. – 12/13. JAHRHUNDERT

MARIÁN SOJÁK (begutachtet von Michał Parczewski)	
Einleitung	78
Paläolithikum und Mesolithikum	79
Neolithikum und Äneolithikum	83
Bronzezeit	90
Eisenzeit	97
Die Besiedlung der Zips in der Römerzeit und Völkerwanderung im 8. – 12/13. Jahrhundert	102
Auswahl der verwendeten Literatur	122

DIE ZIPS IM FRÜHMITTELALTER

MARTIN HOMZA (begutachtet von Henryk Ruciński und Stanisław A. Sroka)	
Die politische Geschichte der Zips bis zum Anfang des 14. Jahrhundert	126
Die Entwicklung der Siedlungen und Ethnika in der Zips im Frühmittelalter	175

Die administrativ-politische Entwicklung der frühmittelalterlichen Zips	187
Die Anfänge des Christentums in der Zips	233
Die Kultur und Kunst der Zips im Frühmittelalter	285
Die Persönlichkeiten der frühmittelalterlichen Zips	312
Auswahl der verwendeten Literatur	325

DIE ZIPS IM SPÄTMITTELALTER

HENRYK RUCIŃSKI* (übersetzt und begutachtet von Martin Homza)	
Die politische Geschichte der Zips im Spätmittelalter	330
Die gesellschaftlich-administrative Struktur der Zips im Spätmittelalter	350
Die ethnischen Verhältnisse der spätmittelalterlichen Zips	378
Die Wirtschaftsstrukturen der Zips im Spätmittelalter	381
Die Kirchenstrukturen der Zips im Spätmittelalter	400
Die Kultur und Kunst der Zips im Spätmittelalter	430
MICHAL ŠIMKOVIC: Die Burgen und befestigten Adelssitze der Zips im Mittelalter und an der Schwelle der Neuzeit	450
JURAJ ŠEDIVÝ: Die mittelalterliche Schriftkultur der Zips	483
Die Persönlichkeiten der spätmittelalterlichen Zips	521
Auswahl der verwendeten Literatur	541

ANHÄNGE

Kleines Lexikon der wichtigsten historischen Termine aus der Geschichte der mittelalterlichen Zips	547
Verzeichnis der Herren oder Herzöge der Zips, der Zipser Gespanen und Untergespanen/ Vizegespanen bis zum Jahr 1526	560
Verzeichnis der polnischen Bürgermeister (Starosten) in den Jahren 1412 – 1526	563
Verzeichnis der Zipser Pröpste	564
Verzeichnis der Äbte des Klosters der Jungfrau Maria in Spišský Štiavnik/Schavnik	566
Verzeichnis der Generalpräzeptoren des Antoniterordens der Ungarischen und Slawonischen Provinz in Dravce/Drautz	568
Verzeichnis der Prioren und anderen Würdenträger der Zipser Kartäuserklöster	569
Verzeichnis der Präfekten des Kanonikerklosters des Heiligen Grabes in Lendak/Landeck	572
Die untergegangenen mittelalterlichen Siedlungen der Zips	574
Namensverzeichnis der Zipser Siedlungen	580
Verzeichnis der Zipser Patrozinien	582
Auswahl der wichtigsten verwendeten Quellen und ihrer Editionen	595
Die Genealogien der mittelalterlichen Herrscher des Karpatenbeckens	601
Abkürzungsverzeichnis	614
Quellen des verwendeten Bildmaterials	616
Index	623

* + 12. Oktober 2007

CONTENTS

INTRODUCTION

MARTIN HOMZA: Úvod/Wstęp/Vorwort/Introduction	17
Notes on Redaction	32
STANISŁAW A. SROKA: Wstęp/Úvod/Vorwort/Introduction	35

NATURAL GEOGRAPHY

MAREK SKAWIŃSKI (translated and reviewed by Miroslav Števík and Milan Barlog)	40
Topography	41
Natural-Geographical Division of Scepusia	44
Non-Living Nature	49
Climate	53
Hydrography	58
Selected Bibliography	61

NATURE, FAUNA AND FLORA IN SCEPUSIA

DUŠAN BEVILAQUA	
From the History of the Development of Nature and Nature and Environment Protection in Scepusia	64
MILAN BARLOG	
Precious Species of Flora and Fauna in Scepusia	72
Selected Bibliography	76

THE PREHISTORY AND THE EARLY HISTORY OF SCEPUSIA UNTIL THE BEGINNING OF THE HISTORICAL PERIOD IN THE 8TH – 12/13TH CENTURY

MARIÁN SOJÁK (reviewed by Michał Parczewski)	
Introduction	78
Paleolithic and Mesolithic	79
Neolithic and Eneolithic	83
Bronze Age	90
Iron Age	97
The Settlement of Scepusia in the Roman Age, Migration Period, and in the 8 th – 12/13 th Century	102
Selected Bibliography	122

SCEPUSIA IN THE EARLY MIDDLE AGES

MARTIN HOMZA (reviewed by Henryk Ruciński and Stanisław A. Sroka)	
The Political History of Scepusia until the Beginning of the 14 th Century	126
The Development of the Settlement and Ethnic Groups of Scepusia in the Early Middle Ages	175
The Administrative Development of Scepusia in the Early Middle Ages	187

The Beginnings of Christianity in Scepusia	233
The Culture and Art in Scepusia in the Early Middle Ages	285
The Personalities of Early Medieval Scepusia (A Selection)	312
Selected Bibliography	325

SCEPUSIA IN THE LATE MIDDLE AGES

HENRYK RUCIŃSKI* (translated and reviewed by Martin Homza)	
The Political History of Scepusia in the Late Middle Ages	330
The Social-Administrative Structure of Scepusia in the Late Middle Ages	350
The Ethnic Relations in Scepusia in the Late Middle Ages	378
The Structures of Economy in Scepusia in the Late Middle Ages	381
The Ecclesiastical Structures in Scepusia in the Late Middle Ages	400
The Culture and Art in Scepusia in the Late Middle Ages	430
MICHAL ŠIMKOVIC: The Castles and Fortified Aristocratical Residences in Scepusia in the Middle Ages and at the Turn of the Modern Era	450
JURAJ ŠEDIVÝ: Medieval Written Culture in Scepusia	483
The Personalities of Late Medieval Scepusia (A Selection)	521
Selected Bibliography	541

SUPPLEMENTS

A Small Glossary of Historical Terms from the History of Medieval Scepusia	547
List of the Lords or Dukes of Scepusia, Scepusian Counts and Vice-counts until 1526	560
List of the Polish Starostas in the years 1412 – 1526	563
List of Scepusian Provosts	564
List of the Abbots of the Monastery of the Virgin Mary in Spišský Štiavnik	566
List of the General Preceptors of the Order of the Antonites of the Hungarian and Slavonian Province in Dravce	568
Lists of the Priors and Other Dignitaries of the Charterhouses in Scepusia	569
List of the Priors of the Monastery of the Canons of the Holy Sepulchre in Lendak	572
List of Settlement Names in Scepusia	574
The Extinct Medieval Settlements in Scepusia	580
List of Church Dedications (patrocinia) in Scepusia	582
Selected Sources and Editions	595
Genealogical Tables of the Medieval Rulers in the Carpathian Basin	601
List of Abbreviations	614
Picture Credits	616
Index	623

* + 12. October 2007

Úvod

Hovorí o tom, čo znamená Spiš v dejinách Strednej Európy, by pre väčšinu čitateľov tejto knihy zaiste bolo „nosením dreva do lesa“. Mnohí z tých, ktorí si kúpia túto publikáciu, alebo ju dostanú ako darček od svojho známeho, priateľa, rodiny, alebo vlastne od kohokoľvek, sa už aspoň raz stretli so Spišom ako prírodnou, historickou, či kultúrnou zvláštnosťou.

Pre tých, ktorí predsa len doteraz nepočuli o Spiši (veď aj ako, keď Spiš od roku 1924 v rámci územnosprávnych štruktúr Česko-slovenskej republiky, ale aj prvej Slovenskej republiky jednoducho absentoval a absentuje dodnes), treba podať o tomto nepochybnom historickom i prírodnom fenoméne dnešného Slovenska aspoň základné informácie. Spiš, Spišský komitát (župa, stolica) sa ako samostatná jednotka v rámci správneho systému Uhorského kráľovstva sformoval v 13. storočí. Dnes sa rozprestiera na území dvoch štátov, menovite Slovenskej republiky a Poľskej republiky. Pôvodne tvoril osobitné kráľovské prédiu, *ducatu*. Jeho zložité vnútorné členenie preto neprekvapuje. Okrem vlastnej Veľkej spišskej župy zahŕňalo ešte niekoľko autonómnych území viac-menej závislých len od kráľovskej moci, ku ktorým treba prirátať aj dve v európskych reláciách významné slobodné kráľovské mestá – Levoča a Kežmarok. Rovnako príznačné pre Spiš do roku 1945 bolo aj jeho zložité etnické, náboženské (kresťania a židia), či konfesijné členenie (rímsko- a gréckokatolíci, evanjelici augsburského vyznania). Z etnického hľadiska, až na výnimky, tu Slováci žili spokojne vedľa Nemcov a Maďarov, Rusíni vedľa Poliakov, Židov a Rómov. Takto sa stalo, že práve na Spiši sa vyvinul zložitý *Homo Scepusiensis* – spišský človek, ako sám seba tento osobitý, kultúrny a etnicky znášanlivý typ človeka začal nazývať. Bol to práve on, ktorý na Spiši vytvoril po stáročia pretrvávajúcu vynikajúcu európsku kultúru. Keďže tento diel je venovaný najmä stredovekým dejinám Spiša, spomeniem len svetové rarity ako Spišský hrad, spišská gotika, Majster Pavol, vynikajúca spišská stredoveká knižná kultúra etc. Nebol to zaiste ľahký proces a priblížiť ho v celej jeho zložitosti by bolo nadľudskou úlohou.

Spísať dejiny tohto procesu bola nie menej náročná úloha. Azda aj preto od nej doteraz historici takpovediac bočili. Podobne získanie prostriedkov na takýto grandiózny projekt nemohlo byť a vlastne ani stále nie je jednoduché. Pravdu povediac, ak

by nakoniec úloha vypracovať dejiny Spiša neprišla zhora, na objednávku – ani by neboli vznikli. Stalo sa tak až na základe Dohody medzi vládou Slovenskej republiky a vládou Poľskej republiky o cezhraničnej spolupráci z roku 1994. Znamenalo to ale, že takto mali vzniknúť spoločné slovensko-poľské dejiny Spiša. O tom, že to nebolo najľahšie, svedčí skutočnosť, že od prvého sedenia Slovensko-poľskej komisie humanitných vied pri Ministerstve školstva Slovenskej republiky a Ministerstve vedy a vysokého školstva Poľskej republiky (ďalej SPKHV) v poľskom Tešíne (Cieszyn) na jeseň roku 1998, keď sa táto otázka po prvý raz dostala na rokovací stôl, do dnešného dňa, keď vychádza prvý diel spoločnej slovensko-poľskej syntézy dejín Spiša – *Historia Scepusii*, uplynulo práve desať rokov.

Nebolo to jednoduchých, ale ani márných desať rokov. Najdôležitejším krokom bolo vytvorenie *Slovensko-poľskej pracovnej skupiny pre dejiny Spiša delegovanej SPKHV na objednávku Slovensko-poľskej medzioládnej komisie pre cezhraničnú spoluprácu*. Už sám zložitý názov komisie napovedal, že práca nad textom budúcej syntézy bude tiež zložitá.

Symbolicky polovicu cesty v roku 2003 ozdobil monumentálny zborník *Terra Scepusiensis : Stav bádania o dejinách Spiša* z medzinárodnej konferencie rovnakého názvu, ktorá sa konala v Levoči na jeseň v roku 2002 (www.scepus.org). Kniha, i napriek svojej formálnej i obsahovej komplikovanosti, mala nepochybny ohlas u laickej i odbornej verejnosti. Najlepšie to vyjadruje uznanie, ktoré sa jej dostalo. Na konci roku 2005 v Sieni senátu Jagelovskej Univerzity v Krakove získala čestnú cenu Henryka Wereszyckého a Waclawa Felczaka za najlepšiu publikáciu prehlbujúcu poznanie dejín národov stredo-východnej Európy. Ocenenie prevzali Ryszard Gładkiewicz, Martin Homza, Michał Pułaski a Michał Śliwka. Kniha *Terra Scepusiensis* však bola najmä výstupom z prvej fázy spoločného projektu. Táto fáza sa niesla v znamení mapovania problematiky dejín Spiša v ich celostnosti, definovania ich „bielych“ miest, ale tiež ich jednotlivých najbolestivejších, kontroverzných bodov (tzv. „nášľapných mín“, ako sme si ich neskôr pracovne nazvali). Nie je totiž tajomstvom, že výklad niektorých historických faktov, ba i celých historických období v dejinách Spiša sa v slovenskej i poľskej historiografii nevyhol niektorým kontroverziám. Jednoducho bolo to obdobie skúmania a formulovania všetkých potenciálnych slabých i sil-

ných stránok projektu spoločnej syntézy, ale i hľadania takej podoby knihy, ktorá by bola akceptovateľná nielen pre obe zúčastnené stránky, ale vôbec pre celú odbornú i laickú verejnosť.

Pri napĺňaní týchto neľahkých postulátov na prvom mieste stála otázka objektivity spracovania syntézy. Niežeby objektivita nebola dôležitou požiadavkou pre každého školeného historika. Na dopracovanie sa k nej je však potrebné nielen školenie, ale aj istá miera odvahy. Bolo sa treba napríklad rozlúčiť s niektorými starými a zaužívanými konceptmi dejín, ktoré viac ako v historiografii samotnej pretrvávali v mysliach historikov. O verejnosti ani nehovoriac. A práve tu striktné presadzovanie objektivnosti i za cenu vzájomných, často nekonečných diskusií k jednotlivým témam, viedlo k terajšej podobe spracovania prvej časti *Dejín Spiša*.

Objektivita a vedeckosť pritom narážala na druhú striktnú požiadavku, ktorú definoval objednávateľ diela, totiž na požiadavku populárneho podania histórie Spiša. Keďže kniha mala byť určená najmä pre stredoškolsky vzdelaného užívateľa (čitateľa), mala byť napísaná populárno-vedeckým štýlom. Nešlo o ľahkú vec. Členovia pracovnej skupiny sa napríklad snažili vyjsť svojmu čitateľovi v ústrety redukovaním počtu odkazov na citované texty (tam, kde sa to dalo). Tiež mu ponúkajú nielen v regionálnej historiografii doteraz nevidaný počet prekladov pôvodných, najmä latinských, nemeckých, či cirkevno-slovanských prameňov priamo v texte a bohatý obrazový materiál, vrátane toľko potrebných máp. K tomuto všetkému sa pridala ešte nutnosť podrobne spracovať geografiu, či neživú a živú prírodu Spiša. Neskôr dokonca slovník historických termínov, ktoré slovenský i poľský čitateľ nie zbehlý v historickej terminológii, nemusel a nemohol poznať, zoznam jednotlivých županov, prepoštov, priorov, miestnych názvov jednotlivých usadlostí v rôznych jazykoch... Jedným slovom, ak si potenciálny odberateľ odmyslí etnológiu, či podrobné dejiny literatúry Spiša, potom by ponúkaný finálny text, spolu so zoznamami použitej literatúry, mal spĺňať všetky predpoklady stať sa prvým a východiskovým zdrojom základných informácií o stredovekom Spiši.

K takto poňatej, dlhý čas viac ideálnej, ako skutočnej podobe knihy, sme sa dopracovali v druhej polovici roku 2004, keď *Pracovná skupina pre dejiny Spiša pri SPKHV* rozhodla o zložení tímu zodpovedného za jej vypracovanie, ale tiež o zložitom, o to však korektnejšom spôsobe kontroly textov, ktorý mal zabezpečiť vzájomnú akceptáciu konečného výsledku. Zjednodušene povedané: Každý autor zo slovenskej strany mal vo svojom náprotivku z poľskej strany svojho prvého oponenta a *vice versa*. Druhým oponentom potom bol hlavný redaktor

tej-ktorej strany. Do konečnej podoby textu ďalej zasahovali aj odborní recenzenti, ktorí ho dostali po všetkých redakčných i jazykových úpravách. Zložitnosť procesu vzájomného oponovania bola nakoniec, okrem iných, dôvodom istého oneskorovania projektu. Na druhej strane však treba povedať, že takto poňatý regionálny a pritom medzinárodný projekt v Európe zatiaľ nemal precedens a každý náš krok bol svojím spôsobom krokom do neznáma. O to viac sme sa jednoducho usilovali chybné kroky nerobiť. Nešlo pritom len o korektúry samotné, ale o vzájomnú korektnosť, úctu a načúvanie vedeckým argumentom toho druhého. O tom, či naša pracovná skupina nakoniec túto úlohu splnila, nech teraz rozhodne laická i odborná verejnosť.

Neprekvapuje tiež, že v tomto zložitom procese vzniku spoločnej slovensko-poľskej knihy o dejinách Spiša museli členovia *Pracovnej skupiny pre dejiny Spiša* čeliť skepse, stretu názorov, ba i posmeškom, či dokonca ohováraniam. Nečudo, že niektorí členovia pôvodného tímu v priebehu pracovného procesu vzniku knihy odišli. Iní boli alebo ešte budú (týka sa to druhej, rozpracovanej časti dejín Spiša do roku 2004) nahradení, keď nedokázali z rôznych dôvodov stihnúť predpísané termíny, alebo vôbec úloha bola nad ich vedecké schopnosti. Najsmutnejšou ranou pre *Pracovnú skupinu* bol predčasný odchod profesora Henryka Rucińskiego († 12. októbra 2007). Profesor Ruciński na svojej časti dejín Spiša pracoval takmer do posledných dní svojho života. Možno to bude raz niekomu pripadať neskutočné, je to však viac ako symbolické a nechýba tomu ani významný morálny akcent pre pokračovateľov jeho diela na oboch stranách slovensko-poľskej hranice. Nedokončené časti, pochopiteľne, po vzájomnej dohode oboch strán, museli doplniť či dopísať iní autori. Spomeňme napríklad Ivana Geráta (v kapitole o neskorostredovekom umení Spiša), či Michala Šimkovica (*Hrady a opevnené sídla šľachty na Spiši v stredoveku a na prahu novoveku*), alebo Juraja Šedivého (*Stredoveká spišská písomná kultúra*).

Je len potešujúce, že v rámci týchto „krátkych-dlhých“ desiatich rokov stihla vyrásť najmä na Slovensku nová generácia historikov-medievalistov, ktorí významným spôsobom posunuli dopredu poznatky o historickom Spiši. Ich zoznam by bol dlhší (väčšina z nich sa už ocitla pod čiarou, v zoznamoch citovanej literatúry), niektorí dokonca autorsky vypomohli pri riešení čiastkových problémov, a tak sa stali členmi širšieho pracovného kolektívu (Veronika Kucharská, Naďa Rácová, Nora Verešová, Beáta Vida, Nataša Procházková, Zuzana Orságová, Peter Labanc, Maroš Tomas a Vladimír Olejník). Bez ich usilovnej práce by dnes predkladaná práca zaiste nezískala aktuálnu podobu. Zá-

roveň je viac ako radostné sledovať, ako veľmi vedia spišské dejiny fascinovať nové a nové generácie historikov. K spokojnosti tak možno konštatovať, že to, čo začalo prvými historicko-kritickými bádaniaми jezuitov na Spiši v 17. a 18. storočí, má i dnes svoje dôstojné pokračovanie. Zároveň, nie bez istej pýchy, treba povedať, že žiaden región, prinajmenšom na území dnešného Slovenska, nemá tak prebádané svoje dejiny ako práve Spiš.

Predkladaná práca si okrem nepriaznivcov našla i svojich priaznivcov. Bez ich pomoci, či už prišli v prvej, druhej, alebo tretej etape projektu, by zaisťte neuzrela svetlo tohto sveta. Našli sa tak na slovenskej, ako i poľskej strane projektu. Za všetkých spomenieme pani Magdu Vášáryovú, ktorá ešte ako veľvyslankyňa Slovenskej republiky v Poľskej republike pomáhala nášmu projektu tam, kde sa len dalo a kde to bolo potrebné. Okrem neviditeľnej ruky, ktorú držala nad naším snažením, tu bola aj pomoc praktická. Tá sa odzrkadlila v skutočnosti, že v roku 2006 vďaka jej intervencii organizačný tím syntézy získal dva moderné notebooky a jeden skener od firmy Siemens (kolektív autorov ďakuje menovite pánovi Petrovi Kollárikovi, generálnemu riaditeľovi a predstaviteľovi spoločnosti Siemens v Slovenskej republike). Bolo to dôležité najmä vzhľadom na spracovanie neskutočného množstva obrazového materiálu.

Významnej podpory, ale aj pochopenia v našich ťažkostiach sa nám dostalo od pani Dagmar Hupkovej, generálnej riaditeľky Sekcie medzinárodnej spolupráce Ministerstva školstva SR, ako aj od jej spolupracovníkov, za všetkých spomenieme pani Martinu Stiffelovú. Významne nás tiež podporovali vedúci SPKHV, za slovenskú stranu pán Jozef Hvišč, za poľskú pán Michał Pułaski a neskôr jeho nástupca pán Jacek Baluch. Podobne vrelo slovenská strana ďakuje pani Marte Lipińskiej a Terese Bader z Ministerstva vedy a vysokého školstva Poľskej republiky. Najmä pani Marta Lipińska prispela svojou nekonečnou trpezlivosťou a presvedčaním jednotlivých autorov v počiatočných mesiacoch a rokoch projektu o jeho zmysluplnosti. Podobne svoju vďaku vyjadrujeme pánovi Ryszardovi Gładkiewiczovi, ktorého vedecké, organizačné a diplomatické schopnosti sa veľkou mierou prejavili najmä v prvej fáze projektu, vo fáze, v ktorej ani niektorí budúci autori ešte neverili, že realizovanie takéhoto slovensko-poľského projektu bude vôbec niekedy možné, že sa na jednej i druhej strane nájdú ľudia, ktorí budú schopní nejakým spôsobom preklenúť desaťročia trvajúce predsudky a zaužívané predstavy o výklade dejín Spiša.

Okrem štátnych orgánov Slovenskej a Poľskej republiky nám v mnohom vychádzali v ústrety aj

miestne, spišské organizácie a ich predstavitelia. Na prvom mieste spomeniem Františka Žifčáka, riaditeľa Štátneho archívu v Levoči, ktorý ako podvojná osoba – riaditeľ archívu a člen *Pracovnej skupiny pre dejiny Spiša* – významne napomáhal jej úspešnej realizácii, ďalej ďakujeme pánovi Štefanovi Péchymu, ktorý je autorom väčšiny použitého fotografického materiálu. Tiež Spišskému dejepisnému spolku a jeho predsedovi Ivanovi Chalupeckému, ďalej pani Márii Novotnej, riaditeľke Slovenského národného múzea – Spišského múzea Levoča a pani Magdaléne Janovskej za poskytnutie rozsiahleho umelecko-pamiatkového výskumu k najstarším k dejinám Spiša zo Spišskej Kapituly a Spišského hradu. V neposlednom rade však nemôžeme zabudnúť na kvalitnú spoluprácu s Biskupským úradom v Spišskej Kapitule a jeho generálnym vikárom, dôstojným pánom Jánom Zentkom († 15. marca 2009), ktorý nám okrem morálnej podpory umožnil vydať niektoré zo skvostov Spišskej Kapituly. Za poskytnutie vzácneho obrazového materiálu zo Spiša ďakujem Petrovi Kresánkovi.

Poďakovať sa však musíme aj všetkým členom nášho realizačného tímu, grafikovi Matúšovi Brillovi, ktorý donekonečna znovu a znovu prerábala grafickú podobu našej knihy, jazykovej redaktorky Miriam Viršinskej. Hlavným recenzentom knihy pánom Vladimírovi Rábikovi z Trnavskej univerzity a Jánovi Lukačkovi z Univerzity Jána Ámosa Komenského v Bratislave, ktorý sa svojim trpezlivým a taktným prístupom pričínal o minimalizovanie možných faktografických chýb v našich textoch. Rovnako sme vďační aj odborným pripomienkam Miroslava Števíka z Lubovnianskeho múzea. Tomu istému a jeho tímu odborníkov vďačíme tiež za vyhotovenie väčšiny máp v tomto diele. Za korektúry v oblasti cirkevno-správnej terminológie ďakujeme pánovi Marekovi Vadrnovi z Kongregácie bratov tešiteľov. Taktiež nám prichodí poďakovať sa ľuďom, ktorí nastúpili do nášho projektu akoby nechtiac a tak povediac na poslednú chvíľu. Za všetkých úprimná vďaka patrí pánovi Milanovi Barlogovi, ktorý sa nebývalou mierou pričínal o preverenie správnosti údajov v úvodnej fyzicko-geografickej kapitole tejto knihy.

Za ideálne podmienky na svoju prácu v poslednom roku ďakujem členom Seminára pre stredoveké a novšie dejiny (*Seminar für Mittlere und Neuere Geschichte*) na Univerzite Georga Augusta v Göttingene, najmä však profesorky Hedwig Röckelein. Za cenné rady a dlhodobú podporu v projekte potom svojim kolegom z Katedry slovenských dejín Filozofickej Fakulty UK v Bratislave.

Na záver ďakujem za trpezlivosť svojej rodine, ktorá sa medzičasom rozrástla o tri dcéry. No najmä mojej manželke Martine.

Wstęp

Dla większości czytelników tej książki mówienie o tym, co w dziejach Europy Środkowej znaczy Spisz, byłoby z pewnością „noszeniem drewna do lasu”. Wielu bowiem z tych, którzy tę książkę kupią lub otrzymają w prezencie od znajomego, przyjaciela, rodziny bądź kogoś innego, przynajmniej już raz się zetknęło ze Spiszem, jako zjawiskiem przyrodniczym, historycznym czy też kulturalnym.

Osobom, które jednak o Spiszu dotychczas nie słyszały (bo skąd, jeśli od 1924 r. w ramach struktur administracyjno-terenowych Republiki Czesko-Słowackiej, ale również I Republiki Słowackiej po prostu nie istniał i nie istnieje do dzisiaj) należą się przynajmniej podstawowe informacje o tym bez wątpienia przyrodniczym i historycznym fenomenie dzisiejszej Słowacji. Spisz – komitat spiski (żupa, stolica) jako samodzielna jednostka w systemie administracyjnym Królestwa Węgierskiego ukształtował się w XIII w. Obecnie rozpościera się na obszarze dwóch państw: Słowacji i Polski. W związku z tym, że pierwotnie tworzył specjalne dobra królewskie – księstwo (*ducatus*) – nie zaskakuje jego złożony podział wewnętrzny, który oprócz właściwej Wielkiej Żupy Spiskiej, obejmował jeszcze obszary autonomiczne, zależne właściwie jedynie od władzy królewskiej, do których należy zaliczyć także dwa wolne miasta królewskie o znaczeniu europejskim: Lewoczę i Kieżmark. Równie charakterystyczny dla Spiszu do 1945 r. był jego skład etniczny, religijny (chrześcijanie i Żydzi) czy podział konfesyjny (katolicy obrządku rzymskiego i greckiego, ewangelicy wyznania augsburskiego). Słowacy, z pewnymi wyjątkami, żyli tutaj spokojnie obok Niemców i Węgrów, Rusini obok Polaków, Żydów i Romów. Dzięki temu właśnie na Spiszu doszło do ukształtowania się *Homo Scepusiensis* – człowieka spiskiego, jak sam siebie zaczął nazywać ten szczególny, bardzo tolerancyjny pod względem kulturalnym i etnicznym typ człowieka. To właśnie on stworzył wspólną kulturę o europejskim charakterze, która przetrwała przez stulecia. W związku z tym, że ten jest poświęcony przede wszystkim dziejom Spiszu w średniowieczu, wymienię tylko wyjątkowe, na skalę światową fenomeny, jak Zamek Spiski, gotyk spiski, mistrz Paweł z Lewoczy, znakomita średniowieczna spiska kultura piśmiennicza

itd. Z pewnością nie był to proces łatwy. Przedstawienie go w całej złożoności byłoby zadaniem ponad siły jednego człowieka.

Spisanie dziejów tego procesu było zadaniem nie mniej trudnym. I dlatego chyba historycy do dzisiaj ten temat omijali. Również pozyskanie środków na tak duży projekt nie mogło być i właściwie stale nie jest sprawą prostą. Prawdę mówiąc, gdyby w końcu zadanie opracowania dziejów Spiszu nie zostało zlecone odgórnie, inaczej mówiąc zamówione – nie powstałyby ono do dzisiaj. Stało się tak na podstawie umowy rządowej między Polską i Słowacją o współpracy transgranicznej z 1994 r. Miały to więc być wspólne słowacko-polskie dzieje Spiszu. O tym, że nie było to zadanie najłatwiejsze świadczy fakt, że od pierwszego posiedzenia Polsko-Słowackiej Komisji Nauk Humanistycznych przy polskim Ministerstwie Nauki i Szkolnictwa Wyższego i słowackim Ministerstwie Szkolnictwa (dalej SPKNH), zorganizowanego w polskim Cieszynie jesienią 1998 r., kiedy ten problem po raz pierwszy trafił pod obrady, aż do dzisiaj, gdy wychodzi pierwszy tom słowacko-polskiej syntezy dziejów Spiszu – *Historia Scepusii*, upłynęło prawie dziesięć lat.

Z pewnością nie były to lata łatwe, ale nie zostały zmarnowane. Najważniejszym krokiem było utworzenie *Polsko-słowackiej grupy roboczej do spraw historii Spisza, delegowanej przez SPKNH na zlecenie Słowacko-Polskiej Komisji Międzyrządowej ds. Współpracy Transgranicznej*. Już sama skomplikowana nazwa komisji wskazywała, że praca nad tekstem przyszłej syntezy będzie równie złożona.

Symbolicznym uświetnieniem połowy drogi w 2003 r. był monumentalny tom *Terra Scepusiensis : Stan badań nad dziejami Spiszu* jako pokłosie międzynarodowej konferencji naukowej na ten sam temat, która jesienią 2002 r. odbyła się w Lewoczy (www.scepus.org). Książka, choć skomplikowana w formie i zawartości, spotkała się z przychylną reakcją specjalistów, a także osób niezajmujących się tą problematyką zawodowo. Najlepszym dowodem tego jest uznanie ze strony Uniwersytetu Jagiellońskiego i Polskiego Towarzystwa Historycznego, które pod koniec 2005 r. uhonorowały ją nagrodą im. Henryka Wereszyckiego i Waclawa Felczaka za najlepszą pozycję pogłębiającą znajomość dziejów narodów Europy Środkowo-Wschodniej. Nagrodzeni zostali

również Ryszard Gładkiewicz, Martin Homza, Michał Pułaski i Michał Slivka. Było to równocześnie zamknięcie pierwszego etapu wspólnego projektu. Praca nad nim przebiegała pod znakiem uchwycenia problematyki dziejów Spiszu jako całości, zdefiniowania ich białych plam, ale również ich poszczególnych, najbardziej bolesnych, kontrowersyjnych punktów (tzw. min, jak roboczo nazywaliśmy je między sobą). Nie jest bowiem tajemnicą, że interpretacja niektórych faktów, a nawet całych okresów historycznych w dziejach Spiszu, tak w słowackiej, jak i polskiej historiografii nie jest pozbawiona wzajemnych kontrowersji. Jednym słowem był to czas badania i definiowania wszystkich potencjalnych słabych i mocnych stron projektu wspólnej syntezy, ale również poszukiwania takiego kształtu książki, który byłby do zaakceptowania nie tylko przez uczestniczące w projekcie strony, ale w ogóle przez szerszą społeczność naukową i laicką.

Podczas realizacji tych niełatwych postulatów na pierwszym miejscu znalazł się problem obiektywizmu syntezy. Oczywiście jak wiadomo dążenie do obiektywizmu jest wymagane od każdego wykształconego historyka. Aby do niego dojść niezbędne jest jednak nie tylko wykształcenie, ale również pewna doza odwagi, na przykład rozstania się ze starymi, utrwalonymi koncepcjami dziejów, które bardziej niż w samej historiografii, przetrwały w świadomości historyków. Nie mówiąc już o społeczeństwie. I właśnie tutaj ścisłe trzymanie się obiektywizmu, także za cenę często niekończących się dyskusji na poszczególne tematy, prowadziło do obecnej postaci pierwszej części *Dziejów Spisza*.

Przy tym wymóg naukowości i obiektywizmu zderzał się z drugim, dokładnie określonym wymaganiem, które postawił zamawiający opracowanie, a mianowicie przedstawienia całej historii Spiszu w formie popularnej. W związku z tym, że książka miała być przeznaczona zwłaszcza dla odbiorcy z wykształceniem średnim, powinna być utrzymana w stylu popularnonaukowym. Nie było to proste. Członkowie grupy roboczej starali się ułatwić czytelnikowi lekturę, tam gdzie to było tylko możliwe redukując ilość przypisów do cytowanych tekstów. Bezpośrednio w tekście umieścili natomiast niespotykaną dotychczas nie tylko w historiografii regionalnej liczbę tłumaczeń oryginalnych źródeł, zwłaszcza łacińskich, niemieckich, czy też cerkiewno-słowiańskich, oraz liczne materiały ikonograficzne, łącznie z niezbędnymi mapami. Do tego wszystkiego doszedł jeszcze wymóg szczegółowego opisu geografii oraz przyrody ożywionej i nieożywionej

Spiszu, a także słownik terminów historycznych przydatna dla czytelnika polskiego i słowackiego, nieobeznanego z terminologią historyczną, lista żupanów, prepozytów, przeorów oraz nazw miejscowych w różnych językach. A więc, jeśli pominiemy etnologię, czy szczegółowe dzieje początków miejscowego piśmiennictwa, to przekazywany tekst końcowy razem z bibliografią spełnia wszystkie warunki, aby stać się pierwszym, wyjściowym źródłem podstawowych informacji o średniowiecznym Spiszu. Tak pomyślany kształt książki, wówczas jeszcze bardziej wyidealizowany, niż realny, rodził się w naszych koncepcjach w drugiej połowie 2004 r., gdy *Grupa robocza do spraw dziejów Spisza* ustaliła skład zespołu odpowiedzialnego za to opracowanie. Określiła zarazem złożony, ale dzięki temu bardziej odpowiedni sposób wzajemnej kontroli tekstów, który miał zapewnić obustronną akceptację wyniku końcowego. Mówiąc prościej: każdy autor ze strony słowackiej miał po stronie polskiej swojego pierwszego recenzenta i *vice versa*. Drugim recenzentem był redaktor naczelny z jednej lub drugiej strony. W ostateczną wersję tekstu ingerowali także recenzenci merytoryczni, którzy otrzymali ją po wszystkich opracowaniach redakcyjnych i językowych. Ten złożony tryb wzajemnych recenzji, poza innymi uwarunkowaniami, spowodował pewne opóźnienie w realizacji projektu. Z drugiej jednak strony trzeba wspomnieć, że w związku z tym, iż tak zamierzony regionalny, a przy tym międzynarodowy projekt nie miał w Europie precedensu, każdy nasz krok był na swój sposób krokiem w nieznaną. Tym bardziej staraliśmy się po prostu unikać błędów. Nie chodziło przy tym tylko o korekty, ale o wzajemną poprawność, szacunek i wysłuchiwanie argumentów naukowych partnera. O tym, na ile naszej grupie udało się zamierzone zadanie wykonać, niech rozstrzygną specjaliści i pozostali czytelnicy.

Nie było też niespodzianką, że w tak złożonym procesie przygotowania wspólnej słowacko-polskiej książki członkowie *Grupy roboczej* musieli stawiać czoła wątpliwościom, kolizji poglądów, ironicznym uwagom, czy nawet pomówieniom. Nic więc dziwnego, że w trakcie pracy niektórzy członkowie pierwotnego zespołu odeszli. Inni byli lub jeszcze będą (dotyczy to drugiej, rozpoczętej części *Dziejów Spisza* do 1994 r.) zastąpieni, gdyż z różnych powodów nie dotrzymali ustalonych terminów lub okazało się, że zadanie ich przerasta. Najdotkliwszym ciosem dla grupy roboczej było przedwczesne odejście profesora Henryka Rucińskiego († 12 października 2007). Nad swoją częścią dziejów Spiszu Profesor praco-

wał do ostatnich dni życia. Może fakt ten za jakiś czas wyda się komuś dziwny, ale jest to więcej niż symboliczne, a dla kontynuatorów jego dzieła po obydwu stronach granicy słowacko-polskiej ma to znaczący wymiar moralny. Niedokończone części, oczywiście po wzajemnym porozumieniu obydwu stron, musieli uzupełnić lub dopisać inni autorzy. Dla przykładu wymieńmy Ivana Geráta (w rozdziale o sztuce Spisza późnego średniowiecza), Michala Šimkovica (*Zamki i umocnione siedziby szlacheckie na Spiszu w średniowieczu i na progu nowożytności*) czy też Juraja Šedivého (*Średniowieczna spiska kultura piśmiennicza*).

Pocieszające jest, że w ciągu tych krótkich, a z drugiej strony długich dziesięciu lat, zdążyło wyrosnąć, zwłaszcza w Słowacji, nowe pokolenie historyków mediewistów, którzy wiedzę o historycznym Spiszu w istotny sposób pchnęli do przodu. Ich lista zajęłaby tu sporo miejsca (większość z nich znalazła się w wykazach cytowanej literatury), niektórzy jako autorzy pomogli w opracowaniu problemów cząstkowych i dzięki temu zostali członkami szerszego zespołu roboczego (Veronika Kucharská, Naďa Rácová, Nora Verešová, Beata Vida, Nataša Procházková, Zuzana Orságová, Peter Labanc, Maroš Tomas czy Vladimír Olejník). Bez ich wyteżonej pracy niniejsza książka z pewnością nie nabrałaby takiego kształtu. Równocześnie ogromną radością napawa fakt, że spiskie dzieje tak bardzo potrafią fascynować kolejne pokolenia historyków. Dzięki temu z zadowoleniem możemy stwierdzić, że jezuici, którzy rozpoczęli pierwsze badania historyczno-krytyczne na Spiszu w XVII i XVIII w., znaleźli obecnie godnych kontynuatorów. Równocześnie nie bez pewnej dumy należy powiedzieć, że żaden region, przynajmniej na obszarze dzisiejszej Słowacji, nie ma tak skrupulatnie przebadanych dziejów, jak właśnie Spisz.

Praca, oprócz osób niezycliwych, miała swoich sympatyków. Bez ich pomocy, niezależnie od tego, na którym etapie realizacji projektu dołączyli, książka z pewnością nie ujrzałaby światła dziennego. Osoby życzliwe były aktywne zarówno po słowackiej, jak i po polskiej stronie projektu. Wspomnieć należy szczególnie panią Magdę Vášáryovą, która jeszcze jako ambasador Republiki Słowackiej w Polsce, wspierała nasz projekt wszędzie, gdzie się tylko dało i gdzie było trzeba. Oprócz wsparcia duchowego naszych starań, była to również pomoc praktyczna. Materiałną formę przybrała w 2006 r., gdy zespół organizacyjny syntezy otrzymał od firmy Siemens dwa nowoczesne laptopy i skaner (za co zespół autorów dziękuje szczególnie panu Petrovi Kollárikovi, dyrektorowi generalnemu i przedstawicielowi

spółki Siemens w Republice Słowackiej). Było to ważne, zwłaszcza z uwagi na konieczność opracowania ogromnej ilości ilustracji.

Znaczące wsparcie i zrozumienie naszych trudności spotkało nas ze strony pani Dagmary Hupkovej, generalnego dyrektora Sekcji Współpracy Międzynarodowej Ministerstwa Szkolnictwa RS, jak również jej współpracowników, spośród których chciałbym wspomnieć panią Martinę Stiffelovą. Istotnej pomocy udzielali nam również kierujący pracami Komisji, ze strony słowackiej pan Józef Hvišč, a z polskiej pan Michał Pułaski, a później jego następca, pan Jacek Baluch. Podobnie gorąco strona słowacka dziękuje pani Marcie Lipińskiej i Teresie Bader z polskiego Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego. Pani Lipińska pomogła nam szczególnie, gdy w pierwszych miesiącach i latach pracy nad projektem z bezgraniczną cierpliwością przekonywała poszczególnych autorów o jego sensie. Wdzięczni również jesteśmy panu Ryszardowi Gładkiewiczowi, którego wiedza oraz zdolności organizacyjne i dyplomatyczne w bardzo dużym stopniu ujawniły się zwłaszcza w pierwszej fazie pracy, kiedy to nawet niektórzy przyszli autorzy jeszcze nie wierzyli, że zrealizowanie takiego słowacko-polskiego projektu będzie w ogóle możliwe, że zarówno po jednej, jak i po drugiej stronie znajdują się ludzie, którzy będą w stanie w jakiś sposób przełamać panujące przez dziesięciolecia przesady i utrwalone wyobrażenia o interpretacji dziejów Spisza.

Oprócz przedstawicieli instytucji centralnych Słowacji i Polski, w wielu sprawach wychodziły nam naprzeciwko również lokalne instytucje spiskie i ich przedstawiciele. Na pierwszym miejscu wymieniam pana Franciszka Žifčáka, dyrektora Archiwum Państwowego w Lewoczy, który w dwóch rolach – dyrektora Archiwum i członka naszej grupy roboczej – bardzo pomógł w pomyślnym przebiegu prac, następnie dziękuję panu Stefanowi Péchyemu, autorowi większości wykorzystanych materiałów fotograficznych (przeważnie z archiwum lewockiego). Dziękujemy Spiskiemu Towarzystwu Historycznemu i jego prezesowi, Ivanovi Chalupeckiemu, pani Márii Novotnej, dyrektor Słowackiego Muzeum Narodowego – Muzeum Spiszu w Lewoczy i pani Magdalénie Janovskej za udostępnienie dotyczących najstarszych dziejów Spiszu bogatych materiałów z badań w Kapitulie Spiskiej i Zamku Spiskim.

Nie możemy również zapomnieć o bardzo dobrej współpracy z kurią biskupią w Kapitulie Spiskiej i jej wikariuszem generalnym, Jánem Zentko (+ 15 marca 2009), który oprócz wsparcia

moralnego umożliwił zamieszczenie w książce niektórych skarbów do dzisiaj przechowywanych w Kapitulce. Za udostępnienie cennych ilustracji dziękuję też Peterowi Kresánkowi.

Podziękować musimy także wszystkim członkom naszego zespołu, grafikowi Matúšovi Brill, który bez końca przerabiał formę graficzną naszej książki, pani redaktor Miriam Viršinskiej, głównym recenzentem – panu Vladimírovi Rábikovi z Uniwersytetu Trnavskiego i Jánowi Lukačce z Uniwersytetu Jana Amosa Komenskigo w Bratysławie, który dzięki swojej cierpliwości i taktowi przyczynił się do zminimalizowania możliwych błędów faktograficznych w naszych tekstach. Za fachowe uwagi wdzięczni jesteśmy też panu Miroslavovi Števíkovi z Muzeum w Starej Lubowli. Również jemu i jego zespołowi specjalistów dziękujemy za sporządzenie większości map. Za korekty terminologii kościelno-administracyjnej dziękujemy Markovi Vadrnie z Kongregacji Braci

Pocieszycieli. Podziękować przychodzi nam również osobom, które do pracy nad projektem przystąpiły jakby niechcący i właściwie w ostatniej chwili. Podziękowania dla nich składamy na ręce pana Milana Barloga, który w ogromnym stopniu przyczynił się do weryfikacji danych zawartych w rozdziale wstępnym naszej książki, traktującym o warunkach fizyko-geograficznych regionu.

Za idealne warunki do pracy w ostatnim roku dziękujemy członkom seminarium historii średniowiecznej i nowszej (*Seminar für Mittlere und Neuere Geschichte*) na Uniwersytecie Georga Augusta w Getyndze, w szczególności pani profesor Jadwidze Röckelein. Kolegom z Katedry Historii Słowacji Wydziału Filozoficznego Uniwersytetu Komeńskiego w Bratysławie dziękuję za cenne rady i wsparcie w trakcie prac nad projektem.

Na koniec za cierpliwość dziękuję mojej rodzinie, która w tym czasie powiększyła się o trzy córki, a w szczególności mojej Żonie.

Vorwort

Welche Rolle spielt die Zips in der Geschichte Mitteleuropas? Für die Mehrheit der Leser dieses Buches bedeutet die Beantwortung dieser Frage, „Holz in den Wald zu tragen“. Viele von denen, die sich dieses Buch kaufen oder es von ihrem Bekannten, Freund, von der Familie oder sonst jemanden geschenkt bekommen, haben sich wenigstens einmal mit der Zips als einem historischen, kulturellen oder Naturphänomen bereits beschäftigt.

Denen, die bisher von der Zips dennoch nichts gehört haben (besonders, da die Zips seit dem Jahre 1924 im Rahmen der territorialen Verwaltungsstrukturen der Tschecho-slowakischen Republik, aber auch der ersten Slowakischen Republik absent geblieben ist und bis heute auch absent bleibt), sind zu mindestens die Elementarerkenntnisse über dieses unzweifelhafte historische und naturräumliche Gebilde der heutigen Slowakei zu vermitteln. Die Zips, der Zipser Komitat (Gespanschaft, Stuhl) formierte sich im 13. Jahrhundert als eine eigenständige Einheit im Rahmen des Verwaltungssystems des Königreichs Ungarn und erstreckt sich heute auf dem Gebiet zweier Staaten, namentlich der Slowakischen und Polnischen Republik. Ursprünglich bildete sie ein besonderes königliches Prädium, *ducatus* (*Herzogtum*). Deswegen verwundert ihre komplizierte Innengliederung kaum, die außer der eigentlichen Großen Zipser Gespanschaft noch einige mehr oder weniger ausschließlich von der königlichen Macht abhängige Gebiete eingeschlossen hat, zu welchen auch die zwei hinsichtlich der europäischen Relationen bedeutungsvollen freien königlichen Städte Leutschau (Levoča) und Käsmark (Kežmarok) zuzuzählen sind. Ihre verwickelte ethnische, religiöse (Christen und Juden) und konfessionelle (Römisch- und Griechischkatholiken, Protestanten des Augsburger Bekenntnisses) Zusammensetzung war für die Zips bis zum Jahr 1945 gleichermaßen signifikant. Aus dem ethnischen Gesichtspunkt betrachtet, lebten hier jedoch, von Ausnahmen abgesehen, Slowaken zufrieden neben Deutschen und Magyaren, Ruthenen neben Polen, Juden und Roma. Das führte dazu, dass sich gerade in der Zips ein komplizierter *Homo Scepusiensis* – ein „Zipser Mensch“ entwickelt hat, wie sich dieser eigenartige, kulturelle und ethnisch tolerante Typ selbst zu nennen begann. Eben er war es, der in der Zips die Jahrhun-

derte überdauernde, hervorragende europäische Kultur geschaffen hat. Da dieser Band besonders der mittelalterlichen Zipser Geschichte gewidmet ist, erwähne ich lediglich die Weltphänomene wie die Zipser Burg, die Zipser Gotik, den Meister Paul, die Zipser mittelalterliche Buchkultur usw.). Sicherlich war das kein müheloser Prozess, und es wäre eine titanische Aufgabe, diesen in all seiner Kompliziertheit näherzubringen.

Die Geschichte dieses Prozesses niederzuschreiben, war eine nicht weniger anspruchsvolle Aufgabe. Vermutlich auch deshalb haben die Geschichtsschreiber bis jetzt dieses Thema sozusagen gemieden. Andererseits, die Finanzmittel für solch ein grandioses Projekt zu gewinnen, war und ist nicht einfach. Um die Wahrheit zu sagen: Die Aufgabe, die Geschichte der Zips zu bearbeiten, musste auf Bestellung von oben kommen, sonst wäre diese kaum entstanden. Eine Grundlage für die Entstehung des Werkes war der Vertrag zwischen der Regierung der Slowakischen Republik und der Regierung der Polnischen Republik über die grenzüberschreitende Zusammenarbeit aus dem Jahre 1994, der zufolge hatte, dass solcherweise eine gemeinsam erarbeitete slowakisch-polnische Geschichte der Zips entstehen sollte. Dass dies keine einfache Aufgabe war, bezeugt die Tatsache, dass seit der ersten Sitzung der Slowakisch-polnischen Kommission der Humanwissenschaften beim Ministerium für Schulwesen der Slowakischen Republik und Ministerium für Wissenschaft und Hochschulwesen der Polnischen Republik (weiter SPKHW) im polnischen Teschen (Cieszyn) im Herbst 1998, als diese Frage zum ersten Mal auf die Tagesordnung geriet, bis zum heutigen Tage, da der erste Teil der gemeinsamen slowakisch-polnischen Synthese der Zipser Geschichte – die *Historia Scepusii* – erscheint, eben zehn Jahre verfließen sind.

Es waren nicht einfache, aber keineswegs fruchtlose zehn Jahre. Zum wichtigsten Schritt wurde die Bildung der *Slowakisch-polnischen Arbeitsgruppe für die Geschichte der Zips, delegiert von der SPKHW auf Bestellung der Slowakisch-polnischen Interregierungskommission für die grenzüberschreitende Zusammenarbeit*. Allein die komplizierte Benennung der Kommission deutet an, dass die Arbeit am Text der zukünftigen Synthese sowohl kompliziert werden würde.

Symbolisch wurde die Hälfte des Weges im Jahre 2003 durch den monumentalen Sammelband *Terra Scepusiensis: Stand der Forschung über die Geschichte der Zips* verziert, der aus einer internationalen Konferenz desselben Namens im Herbst 2002 in Leutschau hervorgegangen ist (www.scepus.org). Trotz seiner formalen und inhaltlichen Kompliziertheit hat das Buch einen großen Anklang bei der Laien- und Fachöffentlichkeit gefunden. Die Anerkennung der Jagiellonen-Universität und des Polnischen Geschichtsvereins bringt das am besten zum Ausdruck. Am Ende des Jahres 2005 wurde von Ryszard Gladkiewicz, Martin Homza, Michał Pułaski und Michal Slivka im Senatsaal der Jagiellonen-Universität in Krakau der Ehrenpreis von Henryk Wereszycky und Waław Felczak für das beste die Erkenntnis über die Geschichte der Nationen Ostmitteleuropas vertiefende Buch entgegen genommen. Doch war das Buch *Terra Scepusiensis* vorzugsweise Ergebnis der ersten Phase des gemeinsamen Projekts. Diese Etappe war geprägt von der Kartierung der ganzen Problematik der Zipser Geschichte und der Analyse der „weißen“ Stellen, sondern auch einzelner der schmerzlichsten, kontroversen Punkte (sogenannter „Tretminen“, wie wir diese später informell benannt haben). Es ist kein Geheimnis, dass die Auslegung etlicher historischen Fakten, sogar ganzer historischer Zeitabschnitte in der Zipser Geschichte in der slowakischen und polnischen Geschichtsschreibung im Zeichen der gegenseitigen Kontroverse stand und immer noch steht. Es war einfach die Zeitspanne der Untersuchung aller potentiellen schwachen sowie starken Seiten des Projekts der gemeinsamen Synthese, sowohl der Suche nach Ergebnissen und Formulierungen, die nicht nur für die beiden beteiligten Seiten, sondern auch für die ganze Fach- und Laienöffentlichkeit akzeptabel wären.

An erster Stelle stand bei der Erfüllung dieser anspruchsvollen Postulate die Frage nach der Objektivität der gemeinsamen Darstellung. Die Objektivität sollte sicherlich für jeden geschulten Geschichtsschreiber ein wichtiger Maßstab sein. Um diese zu erreichen, ist jedoch nicht nur die Ausbildung, sondern auch ein gewisses Maß an Mut erforderlich, sich zum Beispiel von den alten und eingebürgerten Konzepten der Geschichte zu verabschieden, die mehr im Geiste der Historiker als in der Historiographie selbst fort dauern, ganz zu schweigen von der Öffentlichkeit. Gerade die strikte Durchsetzung der Objektivität, auch zum Preis der gegenseitigen, oft endlosen Diskussionen zu einzelnen Themen, führte zur gegenwärtigen Form der Bearbeitung des ersten Teils der *Zipser Geschichte*.

Objektivität und Wissenschaftlichkeit stießen dabei auf die zweite strikte Forderung, die seitens des Werkbestellers definiert wurde, und zwar auf die Forderung nach der populären Darbietung der Zipser Geschichte. Da das Buch insbesondere für einen mittelschul ausgebildeten Anwender (Leser) bestimmt sein sollte, sollte es im populärwissenschaftlichen Stil verfasst werden. Obgleich es um keine einfache Sache ging, bemühten sich auch hier die Mitglieder der Arbeitsgruppe, ihren Lesern entgegenzukommen. Über die Reduzierung der Anzahl der Hinweise auf die zitierten Texte (wo das nur möglich war) hinaus bieten sie ihnen unmittelbar im Text eine in der Regionalhistoriographie bislang nie dagewesene Zahl von Übersetzungen der ursprünglichen hauptsächlich lateinischen, deutschen oder kirchenslawischen Quellen, aber auch des Bildmaterials sowie der brauchbaren Landkarten. Hinzu kam das Bedürfnis, Geographie und die unbelebte und belebte Natur der Zips ausführlich zu bearbeiten. Hinzugefügt wurde sogar ein Wörterbuch der historischen Termini für die in der historischen Terminologie nicht versierten slowakischen und polnischen Leser, ein Verzeichnis einzelner Gspanen, Pröpste, Prioren und Lokalbenennungen einzelner Siedlungen in verschiedenen Sprachen. Kurzum, falls sich der potentielle Abnehmer Ethnologie, oder detaillierte Geschichte der anfänglichen Zipser Literatur wegdenkt, sollte der angebotene Text zusammen mit den Bildbeilagen und den Verzeichnissen der benutzten Literatur alle Voraussetzungen erfüllen, um zur ersten Ausgangsquelle der grundlegenden Erkenntnisse über die mittelalterliche Zips zu werden.

Zu einer solchermaßen begriffenen und für lange Zeit immer noch idealen Gestaltung des Buches haben wir uns in der zweiten Hälfte des Jahres 2004 emporgearbeitet, als die *Arbeitsgruppe für die Geschichte der Zips bei der SPKHW* über die Zusammensetzung des für die Herausarbeitung der Synthese verantwortlichen Teams entschieden hat, außerdem auch über die komplizierte, jedoch desto korrektere Weise der Textkontrolle, durch welche gegenseitige Akzeptanz des endgültigen Ergebnisses sichergestellt sein sollte. Vereinfacht gesagt: Jeder Autor von slowakischer Seite hatte seinen Pendant von polnischer Seite zu seinem ersten Opponenten und *vice versa*. Zum zweiten Opponenten wurde dann der Hauptredakteur dieser oder jener Seite. In die endgültige Gestaltung des Textes haben ferner einzelne Fachrezensenten eingegriffen, die erst nach allen Redaktions- und Sprachkorrekturen zum Zuge kamen. Diese komplexen Abläufe des gegenseitigen Opponierens

wurden schließlich, unter anderen, zum Grunde einer gewissen Verzögerung des ganzen Projekts. Andererseits ist jedoch zu sagen, dass ein solches regionales und zugleich internationales Projekt in Europa bislang kein Präzedenz hatte. Jeder unsere Schritt war somit in gewisser Weise ein Schritt ins Blaue. Desto mehr befließigten wir uns einfach, keine falschen Schritte zu machen. Es handelte sich dabei nicht nur um die Korrekturen allein, sondern um die gegenseitige Korrektheit, die Achtung und das Zurkenntnisnehmen der wissenschaftlichen Argumente der Anderen. Ob unsere Arbeitsgruppe diese Aufgabe schließlich erfüllte, sollte jetzt die Laien- und Fachöffentlichkeit entscheiden.

Es verwundert kaum, dass im Laufe dieses komplizierten Prozesses der Entstehung des gemeinsamen slowakisch-polnischen Buchs über die Geschichte der Zips die Mitglieder der *Arbeitsgruppe für die Geschichte der Zips* Skepsis, widerstreitenden Ansichten, Spötteleien, ja sogar Verleumdungen standhalten mussten. Kein Wunder, dass einige Mitglieder des ursprünglichen Teams während des Arbeitsprozesses ausgestiegen sind. Andere wurden oder werden noch (was den zweiten, in der Bearbeitung begriffenen Teil der Zipser Geschichte bis zum Jahr 1994 betrifft) ersetzt, weil sie aus verschiedenen Gründen die festgesetzten Termine nicht schaffen konnten oder die Aufgabe ihre wissenschaftlichen Fähigkeiten überhaupt überstieg. Der traurigste Schlag für die *Arbeitsgruppe* war der vorzeitige Abgang von Professor Henryk Ruciński († 12. Oktober 2007). Professor Ruciński arbeitete an seinem Teil der Zipser Geschichte beinahe bis an die letzten Tage seines Lebens. Einst könnte dies vielleicht jemandem unwirklich vorkommen, ist es doch voll von Symbolcharakter und setzt einen bedeutungsvollen moralischen Akzent für die, die Professor Rucińskis Werk auf beiden Seiten der slowakisch-polnischen Grenze weiterführen. Nach der gegenseitigen Vereinbarung beider Seiten mussten die unvollendeten Teile verständlicherweise von anderen Autoren ergänzt oder fertiggeschrieben werden. Erwähnen können wir hier zum Beispiel Ivan Gerát (im Kapitel über die spätmittelalterliche Kunst in der Zips), Michal Šimkovic (*Die Burgen und befestigten Adelssitze der Zips im Mittelalter und an der Schwelle der Neuzeit*) oder Juraj Šedivý (*Die mittelalterliche Schriftkultur der Zips*).

Es ist sehr erfreulich, dass im Rahmen dieser „kurzen-langen“ zehn Jahre vornehmlich in der Slowakei eine neue Generation der Historiker-Mediävisten erwachsen konnte, denen wir bedeutende Erkenntnisse über die historische Zips ver-

danken. Die Liste derer wäre lang (die Mehrheit von ihnen ist bereits unter die [Fußnoten-] Linie, in die Verzeichnisse der zitierten Literatur hineingeraten), manche haben sogar als Autoren bei der Lösung einiger Teilprobleme mitgeholfen und wurden auf diese Weise zu den Mitgliedern eines breiteren Arbeitskollektivs (Veronika Kucharská, Naďa Rácová, Nora Verešová, Beáta Vida, Nataša Procházková, Zuzana Orságová, Peter Labanc, Maroš Tomas oder Vladimír Olejník). Ohne ihre fleißige Arbeit hätte das heute vorgelegte Werk kaum seine aktuelle Form erreicht. Was im 17. und 18. Jahrhundert mit den ersten historisch-kritischen Forschungen der Jesuiten in der Zips angefangen hat, findet heute seine würdige Fortsetzung. Nicht ohne Stolz ist zugleich zu sagen, dass die Geschichte keiner Region, zum mindesten auf dem Gebiet der heutigen Slowakei, so tief wie eben die der Zips durchforscht ist.

Auch diese Arbeit hat neben den Skeptikern ebenso ihre Förderer gefunden. Abgesehen davon, ob sie in der ersten, zweiten oder dritten Etappe des Projekts hinzugekommen sind, hätte die Arbeit ohne ihre Mithilfe sicher nie das Licht der Welt erblickt. Sie kamen an slowakischer, sowie an polnischer Seite des Projekts vor. Für alle erwähnen wir Frau Magda Vášáryová, die unserem Projekt noch im Amt der Botschafterin der Slowakischen Republik in der Polnischen Republik beigestanden hat, wo es nur möglich und erforderlich war. Neben der unsichtbaren schirmenden Hand, die sie über unsere Bemühungen hielt, gab es auch praktische Mithilfe. Diese spiegelte sich in der Tatsache wider, dass dank ihrer Intervention im Jahre 2006 dem Organisationsteam der Synthese von der Firma Siemens zwei moderne Notebooks und ein Scanner gespendet wurden (das Autorenkollektiv dankt namentlich Herrn Peter Kollárik, dem Generaldirektor und Vertreter der Gesellschaft Siemens in der Slowakischen Republik). Es war von großer Wichtigkeit, insbesondere hinsichtlich der Verarbeitung einer riesigen Menge Bildmaterials.

Bedeutende Unterstützung und großes Verständnis für unsere Schwierigkeiten erhielten wir von Frau Dagmar Hupková, der Generaldirektorin der Sektion für internationale Zusammenarbeit des Ministeriums für Schulwesen der Slowakischen Republik, sowie von ihren Mitarbeitern, stellvertretend erwähnen wir Frau Martina Stiffelová. Ganz wesentlich wurden wir seitens der Leiter der SPKHW – für die slowakische Seite Herr Jozef Hvišč, für die polnische Seite Herr Michał Pułaski und später dessen Nachfolger Herr Jacek Balluch – unterstützt. Inniger Dank der slowaki-

schen Seite gebührt außerdem den Frauen Marta Lipińska und Teresa Bader aus dem Ministerium für Wissenschaft und Hochschulwesen der Polnischen Republik. Vornehmlich Frau Marta Lipińska hat durch ihre unermessliche Geduld und durch Überzeugung einzelner Autoren im Laufe der anfänglichen Monate und Jahre des Projekts von dessen Sinn und Zweckmäßigkeit beigestanden. Gleichfalls möchten wir unseren Dank Herrn Ryszard Gładkiewicz aussprechen, dessen wissenschaftliche, organisatorische und diplomatische Fähigkeiten hauptsächlich in der ersten Phase des Projekts in einem ungewöhnlichen Maße zum Ausdruck kamen, als manche zukünftigen Autoren selbst noch nicht daran glaubten, dass die Realisierung eines solchen slowakisch-polnischen Projekts überhaupt möglich wäre und dass man auf beiden Seiten die Menschen findet, die bereit wären, auf eine gewisse Weise die Jahrzehnte andauernden Vorurteile und eingebürgerten Vorstellungen über die Auslegung der Zipser Geschichte zu überbrücken.

Neben den Staatsbehörden der Slowakischen und der Polnischen Republik kamen uns in vielem auch die regionalen Zipser Organisationen und deren Vertreter entgegen. An erster Stelle erwähne ich František Žifčák, Direktor des Staatsarchivs in Leutschau (Innenministerium der Slowakischen Republik), der als eine Doppelperson – Direktor des Archivs und zugleich Mitglied unserer *Arbeitsgruppe* – bei der erfolgreichen Verwirklichung des Projekts wesentlich beigestanden hat. Ferner bedanke ich mich bei Herrn Štefan Péchy, der für die Mehrheit des verwendeten fotografischen Materials (größtenteils aus demselben Archiv) verantwortlich ist. Auch dem Zipser Geschichtsverein und dessen Vorsitzenden Ivan Chalupický, weiter Frau Mária Novotná, der Direktorin des Slowakischen Nationalmuseums – Zipser Museums in Leutschau und Frau Magdaléna Janovská für die Bereitstellung der umfangreichen Kunstdenkmalforschung zur ältesten Geschichte der Zips aus dem Zipser Kapitel und der Zipser Burg sind wir zu Dank verpflichtet. Keinesfalls dürfen wir die gediegene Zusammenarbeit mit dem Bischofsamt im Zipser Kapitel und mit dessen Generalvikar, dem hochhehrwürdigen Herrn Ján Zentko († 15. März 2009), vergessen,

der uns neben seiner Moralunterstützung gestattete, einige der Kleinodien, die das Zipser Kapitel bisher in sich verbirgt, zu veröffentlichen. Für die Bereitstellung des wertvollen Bildmaterials aus der Zips bedanke ich mich bei Peter Kresánek.

Wir haben auch allen Mitgliedern unseres Ausführungsteams zu danken – dem Grafiker Matúš Brilla, der wieder und nochmals bis ins Unendliche die grafische Gestalt unseres Buches umarbeitete, der Sprachredakteurin Miriam Viršínská. Sowohl den Hauptrezensenten des Buches Herrn Vladimír Rábik aus der Tyrnauer Universität und Herrn Ján Lukačka aus der Comenius Universität in Pressburg (Bratislava), die sich mit seinem geduldigen und taktvollen Herantreten dafür eingesetzt haben, eventuelle faktographische Fehler in unseren Texten zu minimieren. Gleichmaßen sind wir für die Fachbemerkungen von Miroslav Števík aus dem Lublauer Museum dankbar. Ihm und seinem Team der Spezialisten verdanken wir auch die Anfertigung der Mehrheit der Landkarten in diesem Werk. Für die Korrekturen auf dem Gebiet der kirchlichen Verwaltungsterminologie sprechen wir unseren Dank Herrn Marek Vadrna aus der Kongregation der Brüder Tröster aus. Es ist mir außerdem ein Anliegen, mich bei den Menschen zu bedanken, die quasi ohne es zu wollen und sozusagen in letzter Minute für unser Projekt eintraten. Stellvertretend gehört unser aufrichtiger Dank Herrn Milan Barlog, der sich in ungewöhnlichem Maße für die Überprüfung der Fehlerlosigkeit von den Angaben des einleitenden physikalisch-geografischen Kapitels dieses Buches eingesetzt hat.

Für die idealen Bedingungen für meine Arbeit während des letzten Jahres möchte ich mich bei allen Mitgliedern des *Seminars für Mittlere und Neuere Geschichte* der Georg-August-Universität in Göttingen, vorzugsweise jedoch bei Professorin Hedwig Röckelein bedanken. Für die wertvollen Ratschläge und langfristige Unterstützung des Projekts danke ich meinen Kollegen des Lehrstuhls für slowakische Geschichte an der Philosophischen Fakultät der Comenius Universität in Pressburg.

Zum Abschluss danke ich für die Geduld meiner Familie, die sich mittlerweile um drei Töchter erweitert hat, insbesondere jedoch meiner Ehefrau Martina.

Introduction

To speak about the significance of Scepusia (Spiš) in the history of Central Europe is like „holding a candle to the sun“ for most of you who have either bought this publication or got it as a present from a friend or relative, as you are most likely to have already come across Spiš as a natural, historical or cultural phenomenon.

However, for those who have not – no surprise really in view of the fact that Scepusia as a unit has been missing in the political division of both the Czecho-Slovak Republic and the first Slovak Republic since 1924 – it is necessary to provide you with at least the basics about this unquestionable historical and natural wonder of today's Slovakia.

Scepusia, the Scepusian *comitatus* (county or prefecture) originated as an independent administrative unit within the Hungarian Kingdom in the thirteenth century. Nowadays it spans the territory of two countries, namely Slovakia and Poland. Originally, Scepusia was a separate royal county (*praedium, ducatus*) with a complicated internal structure which, besides the proper *Greater Scepusian County*, consisted of several territories more or less dependent on royal power alone. It also included two free royal towns that held a significant position in the European scenario: Kežmarok and Levoča.

Before 1945, it was also characterized by a complex ethnic, religious (Christians and Jews) and confessional (Roman-and Greek-Catholics, Evangelicals of Augsburg Confession) structure. With few exceptions, different ethnic groups have lived peacefully side by side for centuries: Slovaks next to Germans and Hungarians, as well as Ruthenians next to Poles, Roma and Jews.

All this gave birth to the compound *Homo scepusiensis* or „Scepusian man“ as this singular, cultural and ethnically tolerant people began to call itself. This people has created an outstanding part of Europe's culture, which has endured for centuries in its territory. As this book deals mostly with the medieval history of Scepusia, I would like to mention a few world rarities like its Scepusian Castle, its Gothic art, Master Paul of Levoča, its remarkable book culture, etc. Creating all this was no easy process at all and trying to describe it in all its complexity would require a Herculean effort.

Writing down the history of this process has not been any easier. This may have been the rea-

son why historians seem to have avoided this task. Finding resources for such an impressive project has proved just as strenuous. In fact, had the assignment to write the history of Scepusia not been commissioned from above, it would never have seen light. It is one of the fruits of the 1994 Agreement between the Government of the Slovak Republic and the Government of the Republic of Poland on Cross-Border Cooperation. This fact actually meant that the resulting history of Scepusia was to be a common Slovak-Polish product. The difficulty of such a task is best witnessed by the fact that it has been exactly ten years since the Slovak-Polish Commission for Human Sciences at the Ministry of Education of the Slovak Republic and the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Poland (hereinafter the Commission) first met in Cieszyn, Poland, in autumn 1998 to approach this issue, until now, the day the first part of the common Slovak-Polish monograph on the History of Scepusia – *Historia Scepusii*, finally appeared.

These ten years have not been either easy or futile. The most important step was the creation of the *Slovak-Polish Workgroup for the History of Scepusia delegated by the Commission on Demand of the Slovak-Polish Intergovernmental Commission for Cross-Border Cooperation*. The complex title of the commission already reflects the intricacy of the aimed task.

A symbolic milestone was laid at mid-way in 2003 in the form of the monumental publication entitled *Terra Scepusiensis : Current State of Research on the History of Scepusia*, collecting the speeches presented at the eponymous international conference that took place in Levoča in the autumn 2002 (www.scepus.org). Despite its complex form and content, this anthology was undoubtedly well received by both laymen and specialists. This is best proved by the honour it achieved from the Polish Historical Society and the Jagiellonian University: At the end of 2005 in the Senate Hall of the Jagiellonian University in Krakow the book received the Waclaw Felczak and Henryk Wereszycki Award for the best publication deepening our knowledge of the history of the nations of East-Central Europe. The prize was presented to Ryszard Gładkiewicz, Martin Homza, Michał Pułaski and Michal Slivka. The book *Terra Scepusiensis* was primarily the output of the

first stage of this common project, whose aim was to map Scepusian history in its entirety, defining the remaining „blank places” as well as the most vulnerable and controversial spots we ended up calling „landmines”. It is no secret that certain historical facts and even whole historical periods have been interpreted in a controversial way by Slovak and Polish historiography. In short, this stage researched and formulated all the potential weaknesses and strengths of our common synthesis project, and also tried to find a form for the book that would best suit both parties concerned, as well as laymen and specialists.

The main issue when trying to achieve these uneasy postulates and working out the synthesis has always been objectivity – undoubtedly a highly important condition for every professional historian. And achieving objectivity requires not only the necessary qualification, but also a certain extent of courage. For example, it was necessary to break with some old and stereotypical concepts of history which, rather than in historiography itself, persisted in the minds of historians – not to mention the public. It is precisely the strict application of objectivity, which often required seemingly never-ending mutual discussions on particular topics, that has led to the final and now complete first part of the *History of Scepusia*.

Objectivity and scientism also clashed with yet another strict condition defined by the commissioner: making the history of Scepusia understandable for the general public. As the book has been conceived to address primarily readers with secondary education, it needed to be written in a popular-scientific style. This proved to be no easy enterprise. With the final reader in mind, the *workgroup* members have tried wherever possible to reduce references to citations. They have also included directly into the text a hitherto – not only in regional historiography – unseen number of translations of original, mostly Latin, German and Church-Slavonic sources along with rich visual material and all the indispensable maps. In addition to this it was necessary to cover in detail the geography of Scepusia, together with its living and non-living nature. In the end there was also added a glossary containing historical terms, a list of the different *župans* (counts), provosts, priors, and local names of settlements in various languages. In short, apart from topics like ethnology or a detailed history of the beginnings of literature in Scepusia, the final text – together with the bibliography – meets all the conditions to become the starting point and the basic source of information about medieval Scepusia.

The conception for this book, which for a long time remained just an ideal, was achieved in late 2004. The *Commission's Workgroup for the History of Scepusia* agreed on the composition of the team responsible for its elaboration, as well as on the complicated but all the more precise text correction method aimed at securing the mutual acceptance of the final result. Each Slovak writer had a first opponent on the Polish side, and vice versa. The second opponent was the editor-in-chief of the respective party. The different specialized reviewers who received the already edited and corrected text also contributed to its final shape. This complex system of mutual review was one of the many reasons for delay in the project. On the other hand, however, it has to be said that a so-conceived regional and international project had no precedent in Europe. Therefore, every step we took was a step into the unknown. That is why we simply tried not to make any wrong steps. The issue here is not just revising the different articles, but rather a fair, respectful and open approach towards the arguments of the other party. Now it is up to you, laymen and specialists, to decide whether the *Workgroup* succeeded in achieving this goal.

No surprise either that in their uneasy task the members of the *Workgroup for the History of Scepusia* had to face scepticism, clashes of ideas, mockery, and even slander. This resulted in some members of the original team giving up mid-way. Some others had to be replaced for failing to meet the defined deadlines, or because their qualifications simply fell short of the assigned task. Some of those who were supposed to prepare the second volume of history of Scepusia until 1994, will have to leave for similar reasons. The saddest blow for the *Workgroup* was the premature departure of Professor Henryk Ruciński († 12 October 2007). Professor Ruciński worked on his part of Scepusian history almost literally until the very last days of his life. This may one day appear unbelievable, but his death bears strong symbolism as well as a significant moral load for the followers of his work on both sides of the Slovak-Polish border. Of course, the parts left unfinished had to be completed by other authors, upon mutual agreement by both parties. Let us mention, for example, Ivan Gerát (in the chapter on late medieval art of Scepusia), Michal Šimkovič (*The Castles and Fortified Aristocratic Residences in Scepusia in the Middle Ages and at the Turn of the Modern Era*), or Juraj Šedivý (*Medieval Written Culture in Scepusia*).

It is a great satisfaction to see how, throughout these „short long” ten years, a new generation of historians/medievalists, who have significantly

pushed forward our knowledge of historical Scepusia, has grown up especially in Slovakia. Listing all of them would just take too long. Most of them appear in the footnotes and bibliography and some even helped as authors solving partial problems and thus became members of the broader working team, namely Veronika Kucharová, Naďa Ráková, Nora Verešová, Beata Vida, Nataša Procházková, Zuzana Orságová, Peter Labanc, Maroš Tomas and Vladimír Olejník. Indeed, the present work would have never achieved its actual form without their diligent engagement. At the same time it is highly pleasant to see how Scepusian history still manages to fascinate new and newer generations of historians. Today we can proudly state that the process that started with the first historical and critical research by the Jesuits in Scepusia in the seventeenth and eighteenth century has a dignified continuation at the present. At the same time it has to be said, with no little pride, that no other region – at least in the territory of today's Slovakia – has explored its history to such detail as has Scepusia.

Our work has encountered both sympathizers and adversaries. Without the help of supporters during the first, second and third stage of the project, this book would have certainly not come to be. They appeared on both the Slovak and the Polish sides of the project. Among others let us mention Her Excellence Magda Vášáryová, who as Ambassador of Slovakia to the Republic of Poland helped our project wherever it was possible and necessary. She held her invisible hand above our efforts and supported us in very practical ways. In 2006, her intervention earned our team two state-of-the-art notebooks and a scanner from the Siemens company. The team of authors would like to express their gratitude in particular to Mr. Peter Kollárik, General Director of Siemens in the Slovak Republic. The significance of this contribution resides in the immense amount of visual material that needed to be processed.

We have also received major support and understanding in our difficulties from Mrs. Dagmar Hupková, general director of the International Cooperation Section at the Ministry of Education of the Slovak Republic, as well as from her colleagues, among whom we would like to mention Mrs. Martina Stiffelová. We have also profited greatly from the assistance of the leaders of the Commission, namely Mr. Jozef Hvišč for the Slovak party and Mr. Michał Pułaski and his successor Mr. Jacek Balluch on the Polish side. The Slovak colleagues would like to express equal gratitude to Mrs. Marta Lipińska and Teresa Bader from

the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Poland. Mrs. Lipińska's immense patience and her role in convincing the different authors of the purposefulness of the project in its early months and years were priceless. Likewise, we would like to thank Mr. Ryszard Gładkiewicz, whose professional, organizational and diplomatic abilities helped significantly, especially in the first stage of the project when even some of the future authors did not believe in the viability of such an enterprise or that it would be possible to find people on either side able of bridging the gap left by decades of prejudice and stereotypical schemes in interpreting the history of Scepusia.

Besides the various Slovak and Polish state institutions, local Scepusian organizations and their representatives helped us in many ways. In the first place I would like to mention Frantisek Žifčák, director of the State Archive in Levoča at the Ministry of Internal Affairs of the Slovak Republic who, in his double role as director of the archive and member of our workgroup, contributed significantly to its successful accomplishment. I would also like to thank Mr. Štefan Péchy, author of the major part of the photographic material mostly from the same archive. Our gratitude goes to the Scepusian Historical Association (Spišský dejepisný spolok) and its chairman Ivan Chalupecký, to Mrs. Mária Novotná, director of the Scepusian Museum Levoča at the Slovak National Museum, and to Mrs. Magdaléna Janovská for providing us with the results of extensive site-protection research on the oldest history of Scepusia from Spišská Kapitula and the Scepusian Castle. Not less valuable was the collaboration received from the Bishop's Office in Spišská Kapitula and its vicar general, Rev. Ján Zentko († 15 March 2009), who besides moral support also gave us permission to publish some of the treasures Spišská Kapitula keeps until today. Many thanks to Peter Kresánek for his bestowing the unique picture material from Scepusia.

We cannot forget to express our appreciation to all the members of the execution team, to graphic designer Matúš Brilla, who reworked the graphic design of our book again and again, and to language editor Miriam Viršínská. We are also grateful to the chief reviewer of the book, Mr. Vladimír Rábik from Trnava University and Mr. Ján Lukačka from Comenius University in Bratislava, whose patient and tactful attitudes contributed to minimizing factual mistakes in the different articles. Our gratitude goes to Miroslav Števík from Lubovnianske Museum for his observations as a specialist. We are indebted to him and his team

of experts for drawing up most of the maps in this volume. Thanks also to Mr. Marek Vadrna from the *Congregation Fathers Consolers* for his corrections of ecclesiastical administrative terminology. We would also mention those people who joined our project almost involuntarily and at the last minute. On behalf of us all, our special gratitude to Mr. Milan Barlog for his immeasurable contribution in verifying the data in the introductory chapter on natural geography of this volume.

For providing me with ideal conditions for my work over the last year, I would like to thank all

members of the *Seminar for Medieval and Modern History* (*Seminar für Mittlere und Neuere Geschichte*) at Georg-August University in Göttingen, especially Professor Hedwig Röckelein. Thanks as well to my colleagues from the Department of Slovak History of the Faculty of Arts at Comenius University in Bratislava for their priceless advice and long-term support in this project.

Finally, I express my most sincere gratitude to my family – which in the meanwhile has grown by three daughters – for their patience, and above all, to my wife Martina.

Redakčné poznámky

Redakčné zásady pri praktickej realizácii diela *Historia Scepusii : Dejiny Spiša* nadväzujú na zásady použité pri vydaní *Terra Scepusiensis : Stav bádania o dejinách Spiša*. Dielo tak isto ako *Terra Scepusiensis* vychádza pod dohľadom Slovensko-poľskej komisie humanitných vied. Publikácia je výsledkom spolupráce Katedry slovenských dejín Filozofickej Fakulty Univerzity Komenského v Bratislave a Inštitútu dejín Jagelovskej univerzity v Krakove zastúpenej jej riaditeľom Stanisławom A. Srokom. Charakter a objem knihy zapríčinili, že koedícia, v ktorej značný zástoj mali tiež odborníci z firmy Mateo a etc. (komplikovaná počítačová sadzba), nebola ľahkou úlohou. Dnes, ale aj do budúcnosti však vytvára dobrý precedens. Podarilo sa tu nahromadiť bohaté organizačné skúsenosti redakčnej a vydavateľskej spolupráce, ktoré by mali byť zúročené pri práci nad pripravovaným druhým dielom *Historia Scepusii*, syntézy dejín Spiša.

Koncepcia prezentovanej publikácie bola vypracovaná spoločne oboma stranami. Slovenské vydanie a poľské vydanie *Historia Scepusii* je jednotné, pokiaľ ide o obsahovú i grafickú stránku. Každá strana zodpovedá za štýl a korektnosť poznámkového aparátu knihy. Slovenský text vychádza po vzájomnej dohode ako prvý. Napriek vzdialenosti, ktorá obe redakcie fyzicky delila, sa vzácné dokázali pridržať zásady vzájomného odobrovania jednotlivých krokov. Jednotu nakoniec priniesol grafický šat, ktorý nadviazal na publikáciu *Terra Scepusiensis*. Za jeho aktuálnu podobu pritom zodpovedal Matúš Brilla a Martin Homza.

Slovenská i poľská strana nesie plnú zodpovednosť za formálnu i obsahovú úroveň prezentovaných textov, obrázkov i máp, ako i za právne vysporiadanie jednotlivých použitých vyobrazení. Pracovný materiál bol rozdelený podľa jednotlivých tém. Po odbornej redakcii oboch strán nasledoval preklad textov odobrovaný samotnými autormi, ďalej diskusia k nemu a zavádzanie jednotlivých zmien do textu, jazykové korektúry, po ktorých nasledovala ďalšia autorská korektúra a záverečné redakčné úpravy. Práce nad neskorostredovekými dejinami Spiša do istej miery skomplikovalo predčasné úmrtie gestora poľskej strany profesora Henryka Rucińskiego, ktorého zastúpil profesor Stanisław A. Sroka. Chýbajúce texty ďalej dopísal Ivan Gerát, Michal Šimkovic a Juraj Šedivý.

Podstatná báza pre redakčné a vydavateľské práce bola vytvorená na slovenskej strane. Za

priebeh týchto prác zodpovedali Martin Homza a František Žifčák.

Samotné spracovanie textov prinieslo celý rad problémov, ktoré sa podobne ako v *Terra Scepusiensis* riešili v súlade s platnými normami alebo zaužívanými pravidlami. Východiskom pri slovenskej redakcii boli *Pravidlá slovenského pravopisu*, ed.: Slavomír Ondrejovič. 3. dopl. vyd. (Bratislava 2000) a *Krátky slovník slovenského jazyka*, ed.: Ján Doruľa a kol. 4. dopl. vyd. (Bratislava 2003). Špeciálny problém tvorila onomastika. Pri zapisovaní vlastných mien sme sa opierali o prácu: Milan MAJTÁN : *Názvy obcí Slovenskej republiky* (Bratislava 1998) a *Slovenský biografický slovník*. Vol. 1 – 6, ed.: kol. (Martin 1986 – 1994). Písanie historických osobných mien z uhorského obdobia slovenských dejín sme upravili v súlade s prijatými zásadami Komisie pre historickú terminológiu pri HÚ SAV (pozri *Slovenská archivistika*, roč. 15, 1980, č. 2, s. 199 – 211). Keďže Spiš tvoril mnohoetnické spoločenstvo a každé z etník si pre písanie vlastných osobných i miestnych mien vypracovalo vlastnú terminológiu, pri prvom uvádzaní vlastného mena redakcia zároveň podáva aj jeho inojazyčné podoby. Podobne v rámci indexu na konci knihy inojazyčné vlastné mená odkazujú na ich slovenský pendant, pri ktorom sú uvedené strany, na ktorých je možné dané vlastné meno nájsť.

Poznámkový aparát slovenských textov sme prácne spracovali do podoby, ktorú by sme mohli charakterizovať ako blížiacu sa k požiadavkám normy ISO 690.

Zoznam najdôležitejších prameňov redakcia uvádza na konci knihy v rámci dodatkov.

Ďalšie problémy priniesli nemecké preklady. Postarali sa o nich Naďa Rácová a Veronika Kucharská a Christian Popp z Göttingenu. Nemecký jazyk, ako ďalší z jazykov strednej Európy, disponuje pre región Spiša kvalitnou historickou terminologickou databázou, ktorú sme sa snažili (napríklad i v prípadoch toponýmie) využiť. Anglický jazyk ju nemá. Vychádzali sme preto v jeho prípade z tézy, inak bohato praktizovanej napríklad na Stredoeurópskej univerzite v Budapešti, že angličtina je „nová latinčina“. Preto sme pred dnešným termínom v danom jazyku uprednostnili termín latinský a v zátvorkách, ak to bolo potrebné, sme uviedli jeho dnešnú podobu. Veríme, že sa nám tak podarilo vyhnúť nebezpečenstvu, že z multietnickej ponuky kultúr Spiša uprednostňujeme jednu. Tak nemecké, ako i anglické

texty boli verifikované po obsahovej i formálnej stránke poľskou stranou.

Na slovenskej strane sa na vedeckej recenzii jednotlivých materiálov zúčastnili Milan Barlog zo Spišskej Novej Vsi, Vladimír Rábik z Trnavskej univerzity v Trnave a Ján Lukačka z Univerzity Komenského v Bratislave. Na poľskej strane to boli Michał Parczewski, Stanisław A. Sroka z Jage-

lovskej univerzity v Krakove a Henryk Ruciński z Univerzity v Białom Stoku (Białystok). Všetci sa svojím spôsobom pričínili o skvalitnenie obsahovej a edičnej úrovne publikácie.

Poľská redakcia sa tiež pokúsila zjednotiť historické a súčasné názvoslovie osôb i geografických termínov tak, ako to predpokladala *Terra Scepusiensis*.

Wstęp

Ukazanie się pierwszego tomu *Historii Spisza* należy niewątpliwie uznać za duże wydarzenie naukowe. Tym bardziej, że jest to wspólne przedsięwzięcie badaczy polskich i słowackich. Region Spisza, niezwykle bogaty pod względem historycznym, nie posiadał dotychczas syntezy swoich dziejów. A z pewnością na to bardzo zasługiwał. Synteza, którą Czytelnik ma teraz w swoich rękach, nie byłaby możliwa, gdyby nie szczególne badania prowadzone od XIX wieku przez historyków, etnografów, archeologów, antropologów, geografów itp. nad poszczególnymi zagadnieniami. Nie oznacza to, że do dnia dzisiejszego zostały poczynione wszystkie drobiazgowy ustalenia. Wiele wątków z dziejów Spisza wymaga dalszych, pogłębionych badań i mam nadzieję, że takie badania nad przeszłością tej pięknej krainy będą nadal prowadzone. Zwłaszcza, że istnieje obecnie całkiem spore grono specjalistów, którzy poświęcają dużą uwagę w swoich badaniach przeszłości Spisza. Tym niemniej, pomimo pewnych braków w zakresie badań szczegółowych, inicjatywa wydania syntezy dziejów Spisza zasługuje w pełni na pochwałę. Przedsięwzięcie realizowane w ramach Polsko-Słowackiej Komisji Nauk Humanistycznych Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego Rzeczypospolitej Polskiej oraz Ministerstwa Szkolnictwa Republiki Słowackiej może służyć jako wzór dla innych krajów przy opracowywaniu wspólnych syntez pogranicznych regionów.

Tom pierwszy *Historii Spisza* obejmuje dzieje tego regionu do roku 1526 czyli klęski Królestwa Węgierskiego w walce z Turkami. Wydarzenie to jest powszechnie uważane za cezurę epoki średniowiecza w krajach wchodzących niegdyś w skład monarchii św. Stefana. Tom drugi *Historii Spisza*, który mam nadzieję ukaże się niebawem, obejmie okres od 1526 r. po dzień dzisiejszy. W tomie niniejszym – jako początkowe – znalazły się rozdziały poświęcone geografii, przyrodzie, faunie i florze napisane przez geografów słowackich i polskich. Archeologię Spisza w całości opracował badacz słowacki Marián Soják uwzględniając uwagi Michała Parczewskiego. Średniowieczne dzieje Spisza do początku XIV w. opracował Martin Homza, natomiast późnośredniowieczną his-

torię tego obszaru Henryk Ruciński. Ten ostatni, o czym wspomniał już Martin Homza we wstępie do niniejszego tomu, zmarł w 2007 r. Do ostatnich dni swojego życia profesor Ruciński pracował nad historią Spisza w późnym średniowieczu, którą zdążył ukończyć przed swoją śmiercią. W tomie znalazły się nadto pewne mniejsze rozdziały autorstwa innych badaczy, które uzupełniają i zarazem wzbogacają treść niniejszej książki.

Historia Spisza, pomimo swojego naukowego charakteru, jest przeznaczona dla szerokiego kręgu humanistów zainteresowanych tym skrawkiem Europy. Mam w szczególności nadzieję, że sięgną po ten tom ludzie młodzi, uczniowie szkół średnich i studenci, aby poprzez poznanie swojej małej Ojczyzny, mogli lepiej zrozumieć czasy obecne. Dla badaczy zaś książka niniejsza stanowi solidne podsumowanie stanu wiedzy na temat Spisza. Przyszłe pokolenia napiszą z pewnością swoją własną, nową historię tego pięknego zakątka dzisiejszego pogranicza polsko-słowackiego.

Martin Homza we wstępie do tego tomu wyraził w pięknych słowach podziękowanie wielu osobom i instytucjom, którzy przyczynili się do sfinalizowania tej książki. Tutaj, na tym miejscu, chciałbym przede wszystkim podziękować Jemu, doc. Martinowi Homzie, za wieloletni trud i całkowite oddanie sprawie Spisza. Powiedzmy sobie szczerze, że gdyby nie Martin Homza, syntezy dziejów Spisza by nie było. Jego poświęcenie w pisanie i redagowanie tego tomu widać było zwłaszcza podczas ostatniego roku, czasu gorączkowych działań zmierzających ku końcowemu efektowi, które Martin Homza prowadził przebywając na stypendium w Niemczech.

Osobne słowa podziękowania kieruję pod adresem autorów i gestorów, którzy wypełnili ten tom treścią i swoimi pomysłami. Ich teksty zostaną teraz poddane pod osąd fachowej krytyki. Mam głębokie przekonanie, że zawarte w książce hipotezy i poglądy przetrwają długo w spiskiej historiografii. Wreszcie *last but non least* chciałbym podziękować polskiemu Ministerstwu Nauki i Szkolnictwa Wyższego oraz słowackiemu Ministerstwu Szkolnictwa za sfinansowanie tego naszego wspólnego przedsięwzięcia, które oby służyło dobrej sprawie jak najdłużej.

Úvod

Vydanie prvého dielu *Dejín Spiša* je potrebné pokladať za veľkú vedeckú udalosť o to viac, že ide o spoločný zámer poľských a slovenských bádateľov. Spišský región, ktorý je z hľadiska histórie neobyčajne bohatý, do dnešných dní ne-disponoval syntézou svojich dejín. No zaiste si to veľmi zaslúžil. Syntéza, ktorú čitateľ teraz dostal do rúk, by nebola možná, ak by od 19. storočia neboli nad jednotlivými otázkami prebiehali detailné výskumy historikov, etnografov, archeológov, antropológov, geografov atď. Neznamená to však, že k dnešnému dňu boli urobené všetky čiastkové závery. Mnohé časti z dejín Spiša si vyžadujú ďalšie hlbšie výskumy a nádejam sa, že takéto výskumy nad minulosťou tejto peknej krajiny budú vykonávané i naďalej obzvlášť preto, lebo existuje významný počet špecialistov, ktorí zasväcujú veľkú časť svojho bádateľského úsilia minulosti Spiša. Napriek istým nedostatkom v oblasti detailných výskumov si iniciatíva vydania syntézy dejín Spiša zasluhuje celkovú pochvalu. Zámer, ktorý sa realizoval v rámci Poľsko-slovenskej komisie humanitných vied pri Ministerstve vedy a vysokého školstva Poľskej republiky a Ministerstve školstva Slovenskej republiky, môže poslúžiť ako vzor pre iné krajiny pri spracovaní spoločných syntéz pohraničných regiónov.

Prvý diel *Dejín Spiša* v sebe zahŕňa dejiny tohto regiónu do roku 1526, čiže do porážky Uhorského kráľovstva vo vojne s osmanskými Turkami. Táto udalosť je všeobecne považovaná za medzník stredovekej epochy v krajinách, ktoré kedysi boli súčasťou monarchie svätého Štefana. Druhý diel *Dejín Spiša*, ktorý, ako dúfam, sa ukáže čo najskôr, zahrnie v sebe dejiny od roku 1526 do roku 1994. V úvode tohto dielu sa ocitli časti zasvätené geografii, prírode, faune i flóre, ktoré napísali slovenskí i poľskí špecialisti. Archeologickú časť Spiša spolu s pripomienkami Michała Parczewského spracoval Marián Soják. Stredoveké dejiny Spiša do počiatku 14. storočia spracoval Martin Homza, neskorostredoveké dejiny tejto oblasti Henryk Ruciński. Posledný menovaný, ako už vo svojom

úvode spomenul Martin Homza, zomrel v roku 2007. Profesor Ruciński do posledných dní svojho života pracoval nad dejinami Spiša v neskorom stredoveku. Stihol ich dokončiť ešte pred svojou smrťou. V tomto dieli sa tiež nachádzajú aj ďalšie časti, ktorých autormi sú iní vedci. Dopĺňajú a zároveň obohacujú obsah tejto knihy.

Dejiny Spiša i napriek svojmu vedeckému charakteru sú určené širokému okruhu humanistov, ktorí sa zaoberajú týmto kúskom Európy. Osobitne sa tiež nádejam, že po tomto diele siahnu aj mladí ľudia, študenti stredných i vysokých škôl, aby skrz poznanie svojej malej otciny dokázali lepšie porozumieť všeobecnému behu dejín. Pre bádateľov zas predkladaná kniha tvorí solidné zhrnutie stavu poznania na tému Spiš. Budúce pokolenia zaiste napíšu svoju vlastnú, novú históriu tohto pekného kútika súčasného poľsko-slovenského pohraničia.

Martin Homza v úvode k tomuto dielu peknými slovami vyjadril poďakovanie mnohým osobám a inštitúciám, ktoré sa pričínili o finalizáciu tejto knihy. Na tomto mieste by som chcel predovšetkým poďakovať aj jemu, doc. Martinovi Homzovi, za mnohoročnú prácu a úplné oddanie sa dejinám Spiša. Povedzme si to jasne, keby nebolo Martina Homzu, syntéza dejín Spiša by nevznikla. Jeho zasvätenie písaniu a redigovaniu tejto časti bolo cítiť najmä počas posledného roku, v čase horúčkovitej práce smerujúcej ku konečnému efektu. Vykonal ju počas svojho štipendijného pobytu v Nemecku.

Osobité slová vďaky vyjadrujem autorom a gestorom, ktorí naplnili tento diel obsahom a svojimi myšlienkami. Ich texty budú teraz vystavené odbornej kritike. Vyjadrujem hlbokú nádej, že hypotézy a pohľady, ktoré kniha obsahuje, pretrvávajú v spišskej historiografii dlho. Nakoniec – *last but not least* – by som chcel poďakovať Ministerstvu vedy a vysokého školstva Poľskej republiky, ako aj slovenskému Ministerstvu školstva za financovanie tohto nášho spoločného zámeru. Želám si, aby toto dielo slúžilo čím najdlhšie.

Vorwort

Das Erscheinen des ersten Bandes der *Geschichte von der Zips* ist ohne Zweifel als bedeutendes wissenschaftliches Ereignis anzusehen. Das gilt umso mehr, da es sich dabei um ein gemeinsames Projekt polnischer und slowakischer Wissenschaftler handelt. Es war hoch an der Zeit, dass die historisch höchst interessante Region die Zips schließlich eine grundlegende Monographie ihrer Vergangenheit erhält. Die vorliegende Arbeit wäre nicht entstanden, wenn nicht Historiker, Ethnographen, Archäologen, Anthropologen und Geographen seit dem 19. Jahrhundert detaillierte Studien zu den einzelnen Disziplinen geführt hätten. Das heißt aber bei weitem nicht, dass bisher alle ausführlichen Feststellungen gemacht wurden. Zahlreiche Fragestellungen aus der Geschichte von der Zips erfordern weitere, detaillierte Forschungen und ich hoffe, dass diese zur Geschichte dieser wunderschönen Region weiter geführt werden; insbesondere, da es heute eine große Gemeinschaft von Sachkundigen gibt, die in ihrer Forschungsarbeit großes Augenmerk auf die Vergangenheit von der Zips legen. Nichtsdestoweniger, trotz gewisser Mängel im Bereich der detaillierten Studien, ist die Initiative der Herausgabe zur Geschichte von der Zips des Lobes wert. Das im Rahmen des Polnisch-Slowakischen Ausschusses der Humanistischen Wissenschaften des Ministeriums für Wissenschaft und Hochschulwesen der Republik Polen sowie des Ministeriums für Schulwesen der Slowakischen Republik realisierte Vorhaben kann als Vorbild für andere Länder bei der gemeinsamen Bearbeitung der Geschichte ihrer Grenzgebiete dienen.

Der erste Band der *Geschichte von der Zips* befasst sich mit der Historie dieser Region bis zum Jahre 1526, also bis zur Niederlage des Königreiches Ungarn gegen die Türken. Dieses Ereignis wird allgemein als Zäsur des Mittelalters in jenen Ländern, die einst Teil der Heiligen Stephanskronen waren, angesehen. Der zweite Band der *Geschichte von der Zips*, der, wie ich hoffe, in Kürze erscheint, behandelt die Zeitspanne von 1526 bis heute.

In diesem Band befinden sich am Anfang Kapitel zur Geographie, der Fauna und Flora, die von slowakischen und polnischen Geographen verfasst wurden. Die Archäologie von der Zips bearbeitete zur Gänze der slowakische Forscher Marián Soják, indem er die Anregungen von Michał Parczewski berücksichtigte. Mit der mittelalterlichen Geschichte

von der Zips bis zum Anfang des 14. Jahrhunderts befasste sich Martin Homza, mit der spätmittelalterlichen – Henryk Ruciński. Letzterer ist leider, wie Martin Homza im Vorwort erwähnt, 2007 verstorben. Bis in seine letzten Tage arbeitete Herr Professor Ruciński an der spätmittelalterlichen Geschichte von der Zips und konnte diese noch abschließen. Im Band befinden sich darüber hinaus auch kleinere von anderen Forschern geschriebene Kapitel, die den Inhalt des Buches ergänzen und bereichern.

Das Buch der *Geschichte von der Zips* ist trotz seines wissenschaftlichen Charakters für einen weiteren Leserkreis, der sich für dieses Stück Europa interessiert, bestimmt. Ich hoffe, dass insbesondere junge Menschen – Mittelschüler und Studenten – zu diesem Buch greifen werden, um durch das Kennenlernen ihrer Heimat ein besseres Verständnis der heutigen Zeit zu gewinnen. Für die Forschung dagegen ist das Buch eine solide Zusammenfassung des Wissenstandes zum Thema Zips. Die künftigen Generationen werden gewiss eine neue Geschichte dieser Landschaft im heutigen polnisch-slowakischen Grenzgebiet verfassen.

Martin Homza sprach in seinem schönen Vorwort jenen zahlreichen Personen und Institutionen Dank aus, die zur Entstehung dieses Buches beigetragen haben. Hier an dieser Stelle möchte ich vor allem Ihm, dem Doz. Martin Homza, für die langjährige Mühe und volle Hingabe an die Sache danken. Ehrlich gesagt gäbe es ohne Martin Homza diese Geschichte von der Zips nicht. Seine hingebungsvolle Arbeit beim Verfassen und Redigieren dieses Bandes wurde besonders im letzten Jahr, in der hektischen Zeit der Abschlussarbeiten, sichtbar, die Martin Homza bei einem Stipendium in Deutschland erledigte.

Mein besonderer Dank gilt den Autoren und allen an der Redaktion Beteiligten, die den Band mit Inhalt und Ideen gefüllt haben. Ihre Texte werden sich jetzt dem Urteil der Fachkritik stellen müssen. Ich bin zutiefst davon überzeugt, dass die enthaltenen Hypothesen und Meinungen noch lange in der Historiographie von der Zips überdauern werden. Und *last but not least* möchte ich mich beim polnischen Ministerium für Wissenschaft und Hochschulwesen und dem slowakischen Ministerium für Schulwesen für die Finanzierung dieses gemeinsamen Vorhabens, das einer guten Sache möglichst lange dienen soll, bedanken.

Introduction

Releasing volume one of *The History of Scepusia* is undoubtedly acknowledged as an important academic event, the more so because it is a project undertaken by both Polish and Slovak researchers. The region of Scepusia, historically valuable, has not had its historical records so far, but unquestionably deserved it. The elaboration which a reader is confronted with now would not have been possible without the thorough research conducted in the particular fields since the 19th century by historians, ethnographers, archeologists, anthropologists, geographers, etc. However, it does not mean that until now all details have been gathered. A lot of Scepusian historical events require further and more thorough research, and I hope such research into the past of this picturesque region will still be conducted, especially for the fact that there are a lot of specialists who focus on the past of Scepusia in their research. Nevertheless, despite some deficiency in the detailed research, the initiative to edit the historical description of Scepusia is fully appreciated. The venture undertaken by Polish-Slovak Humanities Commission of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Poland and the Ministry of Education of the Slovak Republic may serve as a model for other countries when preparing a collaborative study of borderland regions.

Volume one of *The History of Scepusia* covers the historical records of this region until 1526, which marks the defeat of the Kingdom of Hungary in the battle with the Turks. This event is commonly perceived as the end of the Middle Ages era in the countries once belonging to the Lands of the Crown of St. Stephen. Volume two of *The History of Scepusia*, which I hope is to be released soon, will cover the period from 1526 until present time. The volume one includes introductory chapters devoted to geography, nature, fauna and flora described by Slovak and Polish geographers. The archeology of Scepusia is comprehensively compiled by the Slovak researcher Marián Soják with Michał Parczewski's remarks. Martin Homza described medieval history of Scepusia ending with the 14th century, whereas Henryk Ruciński late medieval history of this region. The latter one died in 2007,

which was already mentioned by Martin Homza in the introduction to this volume. Till the end of his life, Professor Ruciński devoted his work to describe the history of Scepusia in the late Middle Ages, which he managed to do before he died. The volume includes some additional shorter chapters written by other researchers which complete and enrich at the same time the content of this edition.

The History of Scepusia, despite being mainly scientific, is directed to a wide range of academic scholars who are interested in this part of Europe. I particularly hope that young people, secondary school students and university students will read this volume, so that they can understand the present time better by learning about their own Motherland. For researchers, on the other hand, this book is a profound recapitulation of the state of knowledge of Scepusia. Future generations will surely write their own new history of this beautiful part of the present Polish-Slovak border.

In the introduction to this volume, Martin Homza, using exquisite words, expressed his gratitude to many people and institutions who contributed to finalising this book. At this point, I would like to thank Martin Homza- the assistant professor- for his many years' effort and utter devotion to the subject of Scepusia. We must admit that without Martin Homza, we would not have the historical description of Scepusia. His devotion to writing and editing this volume could be seen last year especially, while working hard on the final stage of the project, which Martin Homza was doing during his research grant period in Germany.

I would also like to thank the authors and principals who filled this volume with content and ideas. Their papers now will be submitted to a professional critical examination. I am deeply convinced that ideas and assumptions presented in this book will be recorded for a long time in the historiography of Scepusia.

Last but not least, I would like to thank the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Poland and the Slovak Ministry of Education for financing our project which, I trust, will serve a purpose as long as it may.